

UCHWAŁA NR ...../2024
SEJMIKU WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

z dnia ..... 2024 r.

**w sprawie przyjęcia „Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami Województwa
Lubelskiego na lata 2023 – 2026”**

Na podstawie art. 18 pkt 20 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz. U. z 2022 r. poz. 2094, z 2023 r. poz. 572,1668) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840, z 2023 r. poz. 951, 1688, 1904), po zasięgnięciu opinii Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków – Sejmik Województwa Lubelskiego uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubelskiego na lata 2023 – 2026”, w brzmieniu stanowiącym załącznik do uchwały.

§ 2. Wykonania uchwały powierza się Zarządowi Województwa Lubelskiego.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia jej ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubelskiego.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubelskiego na lata 2023-2026 – uzasadnienie

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami został przygotowany w oparciu o założenia ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w której art. 87 ust. 1 stanowi, iż Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami. Również ustawa z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa stanowi, iż samorząd tworząc strategię województwa bierze pod uwagę cele zawarte w art. 11.1, a wśród nich: pielęgnowanie polskości oraz rozwój i kształtowanie świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej mieszkańców; zachowanie wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego przy uwzględnieniu potrzeb przyszłych pokoleń; kształtowanie i utrzymanie ładu przestrzennego. Ustawa nakłada na samorząd województwa obowiązek do prowadzenia polityki rozwoju województwa (art. 11.2.), na którą składa się m.in.: wspieranie rozwoju kultury oraz sprawowanie opieki nad dziedzictwem kulturowym i jego racjonalne wykorzystywanie. Natomiast z kompetencji określonych w art. 14.1 wynika, iż samorząd województwa wykonuje zadania o charakterze wojewódzkim określone ustawami, w szczególności w zakresie: (punkt 3) kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami wpisuje się w założenia dokumentów strategicznych – krajowych i wojewódzkich. Na poziomie krajowym są to Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020 i Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami. W przypadku wojewódzkich dokumentów strategicznych i planistycznych, Program wykazuje spójność ze Strategią Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku, Planem Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego oraz z dokumentem Fundusze Europejskie dla Lubelskiego 2021-2027.

W Programie wymienione są formy ochrony zabytków obowiązujące w kraju, łącznie ze wskazaniem przykładów zabytków objętych ochroną jako światowe dziedzictwo kulturowe, będące Znakiem Dziedzictwa Europejskiego oraz Pomnikami Historii Państwa Polskiego. Ujęte jest również dziedzictwo kulturowe województwa lubelskiego objęte ochroną rejestru zabytków z podziałem na kategorie zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych. Informacyjnie podane są wartości ilościowe zabytków w poszczególnych rejestrach, z podziałem na podkategorie oraz dokonana jest ogólna analiza stanu zachowania zabytków nieruchomych, ruchomych – z zaznaczeniem ważnej roli muzeów oraz zabytków archeologicznych. Program został poszerzony o niematerialne dziedzictwo kulturowe, którego znaczenie w świadomości społecznej zaczęło wzrastać wraz z ratyfikowaniem przez Polskę w 2011 roku konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Dziedzictwo to stanowi posażny kapitał, zróżnicowany i dobrze zachowany na Lubelszczyźnie, który przekłada się na budowanie tożsamości społeczności lokalnej. Jest także naturalnym spoiwem wspólnot depozytariuszy tradycji. W programie dokonana jest pobieżna analiza stanu zachowania niematerialnego dziedzictwa w kontekście różnych dziedzin tradycyjnej kultury ludowej: obrzędowości, folkloru muzycznego – pieśniowego i instrumentalnego, tradycyjnego rękodzieła i twórczości ludowej, strojów, etc.. Przedstawione są także narzędzia służące ochronie dziedzictwa, takie jak Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego – z przykładami wpisanych elementów z województwa lubelskiego oraz Krajowy rejestr dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, który kataloguje krajowe, regionalne lub ponadregionalne praktyki, mające na celu ochronę dziedzictwa, najlepiej odzwierciedlające zasady i cele Konwencji. Przykłady takich praktyk – tych wpisanych na krajową listę oraz

innych, dobrze służących ochronie dziedzictwa, podane są także w programie. Kolejnym instrumentem służącym ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest – prowadzona przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi – lista produktów tradycyjnych. Receptury wpisanych tam potraw przekazywane są w transmisji pokoleniowej.

W programie wykazane są zabytki będące w posiadaniu Województwa Lubelskiego lub jednostek organizacyjnych Województwa Lubelskiego. Jest to 28 obiektów wpisanych do rejestru zabytków lub mających charakter zabytkowy. Poza pełnym wykazem numerów rejestru i dat wpisu obiektów zabytkowych, zawarte są informacje o przeprowadzonych tam remontach i inwestycjach służących zabezpieczeniu, renowacji, dostosowaniu do rodzaju działalności jaką sprawują oraz przystosowaniu do dostępności osób z niepełnosprawnościami.

W dokumencie określone są cele i kierunki działań w opiece nad zabytkami województwa lubelskiego. Założeniem programu jest, między innymi, dążenie do rewaloryzacji zasobów dziedzictwa kulturowego w obszarach wymagających interwencji, kreowanie świadomości wartości spuścizny historycznej oraz potrzeby opieki nad jej śladami – tak wśród jednostek samorządu terytorialnego, instytucji działających w tym obszarze, ale również wśród ogółu społeczeństwa. Założeniem programu są także starania służące promowaniu i udostępnianiu funkcjonujących już obiektów dla celów edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych. Określone w programie założenia będą realizowane poprzez działania mające na celu zachowanie potencjału krajobrazu kulturowego województwa, promocję zasobów dziedzictwa kulturowego oraz idei opieki nad zabytkami, a także inwentaryzację i ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubelskiego zawiera wskazanie przykładowych źródeł finansowania w różnorodnych obszarach działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego. Opieka i ochrona zabytków realizowana jest poprzez różnorodne działania – dotyczące zarówno sfery materialnej (np. konserwacja, renowacja i zabezpieczenia zabytków, promocja i udostępnianie) jak i niematerialnej (np. edukacja i popularyzacja wiedzy, ochrona elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego) – dlatego też system finansowania tych działań może być złożony z wielu różnorodnych i niezależnych od siebie elementów. Na potrzeby organizacji wydarzeń służących ochronie i popularyzacji dziedzictwa kulturowego, samorządowe instytucje kultury oraz podmioty do tego uprawnione mogą aplikować do dedykowanych konkursów i programów finansowanych ze środków krajowych i funduszy europejskich, ogłaszanych przez organy administracji rządowej i samorządowej.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubelskiego na lata 2023-2026

Lublin 2023

WSTĘP	3
I. Ramy prawne programu	5
1. Podstawy prawne przygotowania Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami ..	5
2. Spójność z dokumentami strategicznymi	6
a) Spójność z dokumentami strategicznymi poziomu krajowego	6
b) Spójność z dokumentami strategicznymi poziomu wojewódzkiego	8
II. Formy ochrony zabytków w kontekście dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego - w zarysie	11
1. Dziedzictwo kulturowe województwa lubelskiego	11
a) Zabytki na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO	11
b) Zabytki uznane przez Prezydenta RP za pomniki Historii Państwa Polskiego	12
c) Znak Dziedzictwa Europejskiego	13
d) Parki Kulturowe	13
e) Rejestr Zabytków	14
f) Zabytki nieruchome województwa w wojewódzkiej i gminnych ewidencjach zabytków	14
g) Ochrona ustalana w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach lokalizacyjnych i decyzjach o warunkach zabudowy	15
2. Zabytki nieruchome	15
3. Zabytki ruchome	19
4. Zabytki archeologiczne	21
5. Krajobraz kulturowy i dziedzictwo niematerialne – zróżnicowanie regionalne, kultura ludowa	22
6. Zabytki będące w posiadaniu Województwa Lubelskiego lub jednostek organizacyjnych Województwa Lubelskiego	29
a) Remonty i inwestycje w zabytkach będących w posiadaniu Województwa Lubelskiego lub jednostek organizacyjnych Województwa Lubelskiego w latach 2019-2022	31
b) Remonty i inwestycje w obiektach zabytkowych na terenie województwa lubelskiego realizowane w latach 2019-2022	33
III. Cele i kierunki działań wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami Województwa Lubelskiego na lata 2023-2026	33
1. Cel operacyjny 1. Zachowanie potencjału krajobrazu kulturowego województwa.	34
2. Cel operacyjny 2. Promocja zasobów dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego oraz idei opieki nad zabytkami.	36
3. Cel operacyjny 3. Żywa tradycja – inwentaryzacja i ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego	37
IV. Źródła finansowania Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Lubelskiego na lata 2023-2026	39
1. Źródła i możliwości finansowania opieki nad zabytkami	39

WSTĘP

W 2023 roku w Departamencie Kultury, Edukacji i Dziedzictwa Narodowego Urzędu Marszałkowskiego w Lublinie zostały podjęte prace nad Programem na lata 2023 - 2026. Przy opracowaniu dokumentu oparto się na wskazówkach Narodowego Instytutu Dziedzictwa oraz doświadczeniach własnych Samorządu Województwa oraz na podstawie sprawozdań z realizacji wojewódzkiego programu. Przygotowania polegały m.in. na aktualizacji danych oraz pozyskaniu uzupełniających danych od podmiotów posiadających szczegółową wiedzę związaną z przedmiotem opracowania. Skorzystano także z konsultacji komórek organizacyjnych Urzędu takich jak Departament Mienia i Inwestycji oraz Departament Promocji, Sportu i Turystyki. Jest to kolejny Program realizowany przez Województwo Lubelskie.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubelskiego na lata 2023 – 2026 ma do spełnienia rolę popularyzującą ideę ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w województwie lubelskim, która, mimo wielu pozytywnych przykładów, wymaga nadal głębokiego społecznego zrozumienia, poparcia i aktywizacji. Głównym celem programu jest wyznaczenie pożądanych kierunków działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami możliwych do rozpoczęcia lub osiągnięcia w perspektywie czasowej 4 lat. Z uwagi na to, że program powinien służyć inicjowaniu działań dotyczących wspierania i koordynowania badań, prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego, zadeklarowany cel strategiczny, cele operacyjne i działania sformułowane są w odniesieniu do województwa będącego zbiorem jednostek samorządu terytorialnego, w tym także Samorządu Województwa, instytucji działających w tej sferze i zainteresowanych środowisk. W Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami podjęto także problem dziedzictwa niematerialnego, które poszerza perspektywę opieki nad zabytkami o elementy kultury duchowej, ważne dla całokształtu dziedzictwa regionu w kontekście społecznym, podkreślane także w Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego jako potrzeba budowania więzi regionalnych. Program może też służyć jednostkom samorządu terytorialnego, środowiskom naukowym i badawczym, właścicielom i posiadaczom obiektów zabytkowych, a także osobom zainteresowanym kulturą i dziedzictwem kulturowym. Zadania w nim zaplanowane to skonkretyzowane działania, służące realizacji zamierzonego celu, ale także takie o charakterze otwartym, postulatycznym, skierowanym na zainicjowanie zainteresowania opieką nad zabytkami całego województwa, rozumianego także jako wspólnota społeczna. Program nie rodzi skutków finansowych dla województwa. Istotnym celem programu jest dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie: stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie województwa lubelskiego, szeroko pojmowanego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Ważne jest, aby poprawa ta dokonywała się przy udziale mieszkańców województwa, w różnych formach ich życiowej aktywności – zarówno pracy zawodowej jak i działalności społecznej.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubelskiego na lata 2023 – 2026 uwzględnia uwarunkowania prawne wynikające ze zmian przepisów prawa, a w szczególności ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zmieniające się warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, nowe kryteria oceny i stan zachowania dziedzictwa. Konstruując program podjęto próbę odejścia od widocznego jeszcze biernego administrowania zabytkami na rzecz idei aktywnego zarządzania dziedzictwem, myślenia o kulturze, jako czynniku rozwoju, sprawdzonej już filozofii ochrony dziedzictwa poprzez włączanie go w obieg społeczno - gospodarczy.

Pierwszy rozdział obejmuje charakterystykę podstawowych aktów prawa powszechnie obowiązujących na terenie kraju i województwa, dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Przedstawione w nim zostały także dokumenty strategiczne obejmujące działania w zakresie dziedzictwa kulturowego w wymiarze krajowym oraz wojewódzkim.

W drugim rozdziale zostały zaprezentowane formy ochrony zabytków z podanymi przykładami z Lubelszczyzny oraz dane liczbowe zabytków wpisanych do rejestru zabytków według kategorii. Poruszono także zagadnienia zawarte w ratyfikowanej w 2011 roku konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego – równie istotnego w kontekście świadomości przynależności kulturowej i budowania tożsamości regionalnej. W tym rozdziale zawarto także wykaz obiektów zabytkowych będących w posiadaniu województwa lubelskiego bądź jednostek organizacyjnych województwa, dopełniony zestawieniem remontów i inwestycji przeprowadzonych w poszczególnych zabytkach, wraz z nakładem środków na te cele za lata obowiązywania poprzedniego Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim.

W rozdziale trzecim wytyczono cele i kierunki działań Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami. Na potrzeby programu został określony cel strategiczny. Dopełniają go cele operacyjne, obejmujące wielotorowe działania: te których realizacja ma wpłynąć na zachowanie dziedzictwa kulturowego, wzmocnienie jego potencjału i wykorzystanie go w działaniach promocyjnych i edukacyjnych, oddziałując jednocześnie na rozwój społeczno – gospodarczy regionu oraz działania ukierunkowane pod kątem ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, mające służyć budowaniu tożsamości kulturowej i więzi społecznych w oparciu o wspólne dziedzictwo.

Rozdział czwarty nakreśla źródła finansowania zadań zaplanowanych do realizacji w ramach Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Lubelskiego na lata 2023-2026. W rozdziale tym zawarto także przykładowe źródła finansowania zadań z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Programy finansowania obejmują fundusze strukturalne Unii Europejskiej oraz programy i źródła wsparcia realizowane ze środków krajowych – budżetu państwa.

I. Ramy prawne programu

1. Podstawy prawne przygotowania Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami powstał w oparciu o ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹ oraz o ustawę z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa.²

W myśl zapisów art. 87, ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami. Programy te, w myśl zapisów art. 87 ust. 2 ustawy, mają na celu w szczególności:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Z realizacji programu Zarząd Województwa sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia sejmikowi województwa. Następnie sprawozdanie z realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami jest przekazywane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Zgodnie z zapisami artykułu 18 tejże ustawy, ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy określaniu ustaleń strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego i decyzji o warunkach zabudowy.

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa stanowi, iż samorząd województwa określa strategię rozwoju województwa, uwzględniającą w szczególności pięć głównych celów (art. 11.1), z których trzy można odnieść bezpośrednio do kwestii związanych z zabytkami i środowiskiem kulturowym, a są to:

- pielęgnowanie polskości oraz rozwój i kształtowanie świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej mieszkańców;

---

¹ Dz. U. z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.

² Dz. U. z 2022 r. poz. 2094 z późn. zm.

- zachowanie wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego przy uwzględnieniu potrzeb przyszłych pokoleń;
- kształtowanie i utrzymanie ładu przestrzennego.

Ustawa nakłada na samorząd województwa obowiązek do prowadzenia polityki rozwoju województwa (art. 11.2.), na którą składa się m.in.: wspieranie rozwoju kultury oraz sprawowanie opieki nad dziedzictwem kulturowym i jego racjonalne wykorzystywanie. Kolejno, zgodnie z nakazem ustawowym (art.14.1.) samorząd województwa wykonuje zadania o charakterze wojewódzkim określone ustawami, w szczególności w zakresie: (punkt 3) kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Przepisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nie definiują jednoznacznie kompetencji i zakresu odpowiedzialności samorządu województwa w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Interpretując przepisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o samorządzie województwa przyjmuje się, że jednym z obowiązków samorządu regionalnego jest kształtowanie polityki rozwoju województwa w sposób uwzględniający zadania o charakterze wojewódzkim określone ustawami w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, polegające na ochronie zabytków – odnosząc się do artykułu 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – czyli podejmowaniu działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

2. Spójność z dokumentami strategicznymi

a) Spójność z dokumentami strategicznymi poziomu krajowego

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 została przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 27 października 2020 r. uchwałą nr 155.³ Strategia, kwestie związane z ochroną zabytków i opieki nad zabytkami, ujmuje w celu szczegółowym 2 „wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich”: podstawą budowania silnego kapitału społecznego jest również wzmacnianie prospołecznych postaw i tożsamości opartych na wspólnym dorobku kulturowym. Szacunek do tradycji oraz poczucie przynależności do wspólnoty i jej historii powinny iść w parze z rozwojem kreatywności, otwartości i tolerancji. Dlatego istotnym elementem Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego będą także działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego.

W ramach przytoczonego celu szczegółowego SRKS wyróżnia następujące priorytety:

---

³ Monitor Polski, 19 listopada 2020, poz. 1060

- **Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dóbr kultury.** Fundamentalnym warunkiem umożliwiającym aktywne uczestnictwo w kulturze jest dostępność szeroko rozumianego dziedzictwa. Z jednej strony, dziedzictwo to wymaga odpowiedniej ochrony i zachowania, z drugiej zaś stanowi potencjał, który należy efektywnie wykorzystać na potrzeby budowania kapitału społecznego, poczucia tożsamości i wspólnoty, a także wzrostu ekonomicznego, m.in. przez różnorodne inwestycje w jego elementy: dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocję dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO oraz uznanego przez Prezydenta RP za Pomniki Historii, a także rozwój turystyki kulturowej przy wykorzystaniu idei Europejskich Szlaków Kulturowych. Jednym z kluczowych zadań państwa w tym obszarze jest zatem dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków.
- **Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.** Odpowiedzią na zdiagnozowane w obszarze kultury cyfrowej i digitalizacji potrzeby będzie projekt strategiczny pn. Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej. Ma on na celu realizację działań związanych z szeroko pojętą cyfryzacją i udostępnianiem zasobów dziedzictwa kulturowego, uwzględniających digitalizację, przechowywanie, udostępnianie, a także ponowne wykorzystanie cyfrowych zasobów muzealnych, bibliotecznych, audiowizualnych, zabytkowych i archiwalnych, do celów popularyzacyjnych, edukacyjnych, naukowych oraz komercyjnych.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019 – 2022

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 13 sierpnia 2019 roku, uchwałą nr 82⁴

Głównym celem projektu Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022 jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami, który w okresie 4 lat realizowany będzie we współpracy z państwowymi instytucjami kultury i organami administracji publicznej poprzez trzy cele szczegółowe, podzielone na kierunki działania, tj.:

Cel szczegółowy 1: „Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego”, podzielony na kierunki działania:

- Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym;
- Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

Cel szczegółowy 2: „Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami”, podzielony na kierunki działania:

- Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami;
- Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

Cel szczegółowy 3: „Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa”, podzielony na działania:

- Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości;
- Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

---

⁴ Monitor Polski, 11 września 2019, poz. 808

b) Spójność z dokumentami strategicznymi poziomu wojewódzkiego

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku⁵

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku przyjęta została uchwałą nr XXIV/406/2021 Sejmiku Województwa Lubelskiego w dniu 29 marca 2021 r.

W syntezie analizy prospektywnej określono, że kultura i dziedzictwo kulturowe stanowią podstawowy element budowy tożsamości regionalnej i lokalnej. Obszar województwa lubelskiego charakteryzuje się zróżnicowanym i atrakcyjnym krajobrazem kulturowym, bogatym w liczne zabytki architektury oraz obiekty o dużej wartości artystyczno-historycznej. W rejestrze zabytków nieruchomych województwa lubelskiego figuruje około 4,4 tys. obiektów (2020 r.)

W strategii przestrzeń kulturowa województwa została podzielona na następujące obszary:

- **o znaczeniu międzynarodowym**, obejmujący obiekt wpisany na listę dziedzictwa światowego UNESCO (staromiejski układ Zamościa);
- **o znaczeniu krajowym**, obejmujący miasta i miejscowości uznane za pomnik historii (Kazimierz Dolny, Lublin, Kozłówka, Janów Podlaski);
- **o znaczeniu ponadregionalnym** (przygraniczny, zamojski, nadwiślański), obejmujący obszary, które są wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i kulturowych;
- **o znaczeniu regionalnym**, obejmujący tereny rekomendowane w PZWL do utworzenia parku kulturowego, a które są wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i kulturowych.

Na terenie woj. lubelskiego funkcjonują **turystyczne szlaki dziedzictwa kulturowego**, do których należą m.in. szlak: Ordynacji Zamojskiej, Nadwiślański, Renesansu Lubelskiego, Partyzancki, Przenikania Kultur, Pamiątek Kultury Żydowskiej, Szlak Rezydencji Magnackich, Architektury Sakralnej, Szlak Nitką Kolejki Wąskotorowej, Podziemie Kredowe w Chełmie, Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej.

Konstatacją analizy są następujące wnioski:

- dziedzictwo kulturowe oraz walory przyrodnicze województwa lubelskiego stwarzają możliwość rozwoju funkcji turystycznej, jako istotnego czynnika aktywizacji poszczególnych obszarów Lubelszczyzny i źródła dochodu mieszkańców. Bogactwo zasobów turystycznych województwa lubelskiego stanowią: dobrze zachowane, atrakcyjne środowisko przyrodnicze oraz spuścizna kulturowa będąca wynikiem styku cywilizacji i wielu kultur;
- znaczącym celem ruchu turystycznego są obiekty i zespoły dziedzictwa kulturowego oraz instytucje kultury, miejsca pielgrzymkowe, a także kultywowane w wielu obszarach przejawy tradycyjnej kultury ludowej (wioski tematyczne). W zakresie form turystyki wzrasta również rola imprez kulturalnych, do których należą np. festiwale. Kolejny nasuwający się wniosek to taki, że coraz częściej w świadomości mieszkańców pojawia się potrzeba aktywizacji działań w aspektach rewitalizacji i konserwacji zabytków, ochrony środowiska, promocji terenu, a także zrzeszania się w ponadlokalnych organizacjach społecznych.

W Strategii wyznaczono Cel strategiczny 3 – Innowacyjny rozwój gospodarki oparty o zasoby i potencjały regionu, w którym określono Cel operacyjny 3.4. Innowacyjne

⁵ https://umwl.bip.lubelskie.pl/index.php?id=900&action=details&document_id=1626165

wykorzystanie walorów przyrodniczo-kulturowych, rozwój sportu i usług wolnego czasu. W ramach tych działań określono następujące kierunki:

- rozwijanie produktów i ofert wydarzeń wykorzystujących unikalne zasoby lokalne (m.in. kuchnię, wydarzenia historyczne, tradycje, materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe, walory środowiskowe, wydarzenia związane z przejawami współczesnej twórczości artystycznej, wydarzenia sportowe) np. utworzenie Centrum Historyczno-Archeologicznego „Grodów Czerwieńskich”;
- wspieranie rozwoju przemysłów kreatywnych oraz przemysłów kultury, przedsiębiorczości bazującej na lokalnych zasobach, dziedzictwie kulturowym i usługach edukacyjnych;
- ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym poprzez rozwijanie funkcji użytkowej obiektów kulturowych;
- upowszechnianie nowoczesnych, wykorzystujących technologie cyfrowe form dostępu do kultury i informacji o zasobach przyrody.

Wyznaczono także kierunki działań Samorządu Województwa, którymi m. in. są:

- działania na rzecz poprawy stanu zachowania obiektów zabytkowych stanowiących majątek województwa lubelskiego;
- wspieranie organizacji i tworzenie infrastruktury na rzecz zachowania pamięci i dziedzictwa historycznego województwa lubelskiego (m.in. Unia Lubelska, Bitwa partyzancka pod Osuchami, Bitwa pod Komarowem);
- wdrażanie Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim.

W celu strategicznym 4 – Wzmacnianie kapitału społecznego, cel operacyjny 4.6. Wspieranie oddolnych inicjatyw i poprawa efektywności zarządzania, znalazł się następujący kierunek działania:

- wspieranie i upowszechnianie ruchu regionalistycznego, w tym folkloru.

W ramach realizacji jednego z podstawowych założeń krajowej polityki regionalnej, która zakłada zapewnienie zrównoważonego rozwoju całego kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym, a także uwzględniając wyraźne zróżnicowanie poszczególnych terytoriów pod względem stanu rozwoju oraz występujących barier i potencjałów, wyznaczono Obszary Strategicznego Interwencji Roztocze, Powiśle, Polesie oraz Podlaski, gdzie jako wspólne przedsięwzięcie flagowe, w ramach celu 3.4. Innowacyjne wykorzystanie walorów przyrodniczo-kulturowych, rozwój sportu i usług wolnego czasu, działanie Rozwój infrastruktury sprzyjającej tworzeniu zróżnicowanej oferty opartej o różne formy turystyki (np. kajakową, rowerową, nordic walking, konną, kulturową, historyczną, przyrodniczą, kulinarną itp.), zaplanowano: Organizację szlaku Architektury Drewnianej Województwa Lubelskiego

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego został przyjęty przez Sejmik Województwa Lubelskiego 30 października 2015 r. uchwałą Nr XI/162/2015 (Dz. Urz. Woj. Lubelskiego z 2015 r. poz. 5441).

W Planie ustalono, że polityka regionalna w zakresie ochrony i kształtowania krajobrazu kulturowego przejawia się z jednej strony w kompleksowym podejściu do dziedzictwa kulturowego, z drugiej zaś w eksponowaniu w zagospodarowaniu wyróżniających się historycznie przestrzeni kulturowych.

W związku z powyższym wyznaczono następujące kierunki rozwoju:

Kierunek 1. Ochrona obiektów dziedzictwa kulturowego o znaczeniu światowym, europejskim i krajowym realizowany poprzez:

- ✓ Działanie 1.1. Wykorzystywanie obiektów i kształtowanie zagospodarowania przestrzeni kulturowych odpowiednio do ich statusu (światowego, europejskiego, krajowego);
- ✓ Działanie 1.2. Włączenie obiektów o wysokich wartościach kulturowych w system ochrony światowego i krajowego dziedzictwa.
- ✓ Kierunek 2. Ochrona i opieka nad zabytkami nieruchomymi, realizowany poprzez:
- ✓ Działanie 2.1. Rewaloryzacja oraz rewitalizacja układów urbanistycznych, ruralistycznych i przestrzennych;
- ✓ Działanie 2.2. Rewaloryzacja obiektów i zespołów zabytkowych;
- ✓ Działanie 2.3. Ochrona przed zabudową i ekspozowanie miejsc pamięci narodowej, w tym miejsc wydarzeń i walk historycznych;
- ✓ Działanie 2.4. Uczynienie relikwów zabytków archeologicznych.
- ✓ Kierunek 3. Ochrona zabytkowego krajobrazu kulturowego realizowany poprzez:
- ✓ Działanie 3.1. Wspieranie tworzenia parków kulturowych;
- ✓ Działanie 3.2. Zachowanie i konserwacja zieleni komponowanej;
- ✓ Działanie 3.3. Ochrona panoram w celu zachowania historycznych sylwet obiektów i zespołów urbanistycznych;
- ✓ Działanie 3.4. Ochrona zagrożonych zanikiem tożsamości historycznie ukształtowanych krajobrazów rolniczych,
- ✓ Działanie 3.5. Ochrona i odtwarzanie historycznych przestrzeni publicznych o potencjale kulturowym;
- ✓ Działanie 3.6. Tworzenie szlaków kulturowych.

W Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego określono również przestrzenne warunki realizacji regionalnej polityki rozwoju w odniesieniu do obiektów i przestrzeni publicznych o wybitnych walorach kulturowych, dotyczące kształtowania i utrwalania tożsamości regionalnej oraz turystycznego wykorzystania potencjału kulturowego, zachowania obiektów dziedzictwa kulturowego, kształtowania krajobrazu kulturowego, zabytkowych układów urbanistycznych i ruralistycznych.

Plan obejmuje ochroną również „młode” dziedzictwo kulturowe wskazując:

Kierunek 1. Ochrona dóbr kultury współczesnej, realizowany jest poprzez:

- ✓ Działanie 1.1. Ochrona przed deformacją układów urbanistycznych;
- ✓ Działanie 1.2. Ochrona przed zmianą formy i kompozycji architektonicznej obiektów;
- ✓ Działanie 1.3. Ochrona i rewitalizacja przestrzeni publicznych o potencjale kulturowym.

Zawiera także rekomendacje dla podmiotów realizujących politykę przestrzenną w regionie w zakresie obiektów i założeń o szczególnej wartości kulturowej uznanych za dobra kultury współczesnej o znaczeniu regionalnym.

Przyjęte cele i kierunki działań Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Lubelskiego na lata 2023-2026 są spójne z ustaleniami Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego w zakresie środowiska kulturowego.

Fundusze Europejskie dla Lubelskiego 2021-2027

Cele z zakresu opieki nad zabytkami określa także dokument Fundusze Europejskie dla Lubelskiego 2021-2027, zatwierdzony decyzją wykonawczą wydaną przez Komisję Europejską w dniu 24 listopada 2022 roku. Dla Funduszy Europejskich dla Lubelskiego

2021-2027 – będących jednym ze źródeł finansowania Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku – Zarząd Województwa Lubelskiego przyjął Szczegółowy Opis Priorytetów uchwałą nr CDXXXVII/7709/2023 z dnia 8 marca 2023 r., zmienionej uchwałą nr CDXLVII/7880/2023 z dnia 4 kwietnia 2023 r., uchwałą nr CDLI/7948/2023 z dnia 13 kwietnia 2023 r., uchwałą nr CDLX/8101/2023 z dnia 12 maja 2023 r. oraz uchwałą nr CDLXXV/8386/2023 z dnia 26 czerwca 2023 r.

Działania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawierają się w Priorytecie FELU.07 Lepsza dostępność do usług społecznych i zdrowotnych, którego celem polityki jest: Europa o silniejszym wymiarze społecznym, bardziej sprzyjająca włączeniu społecznemu i wdrażająca Europejski filar praw socjalnych. W ramach tego priorytetu wyznaczono działaniu FELU.07.09 Zrównoważony rozwój dziedzictwa kulturowego. Cele szczegółowy działania to wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych. Zakres interwencji obejmuje ochronę, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury.

W priorytecie FELU.07 jest także działanie FELU.07.10 Turystyczne Lubelskie, którego celem szczegółowym jest: wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych.

Kolejnym priorytetem, który obejmuje działania w zakresie opieki nad zabytkami jest Priorytet FELU.11 Rozwój zrównoważony terytorialnie. Cel polityki tego priorytetu to „Europa bliższa obywatelom dzięki wspieraniu zrównoważonego i zintegrowanego rozwoju wszystkich rodzajów terytoriów oraz inicjatyw lokalnych”. W ramach priorytetu, do realizacji tego celu przygotowano pięć działań:

- Działanie FELU.11.02 Ochrona dziedzictwa naturalnego, bezpieczeństwo i zrównoważony rozwój turystyki obszarów miejskich i ich obszarów funkcjonalnych w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych;
- Działanie FELU.11.03 Ochrona dziedzictwa kulturowego obszarów miejskich i ich obszarów funkcjonalnych w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych;
- Działanie FELU.11.04 Rewitalizacja obszarów innych niż miejskie;
- Działanie FELU.11.05 Ochrona dziedzictwa naturalnego, bezpieczeństwo i rozwój zrównoważonej turystyki obszarów innych niż miejskie.
- Działanie FELU.11.06 Ochrona dziedzictwa kulturowego obszarów innych niż miejskie.

Cel szczegółowy wszystkich powyższych działań to: wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie.

II. Formy ochrony zabytków w kontekście dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego - w zarysie

1. Dziedzictwo kulturowe województwa lubelskiego

a) Zabytki na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO

Na terenie województwa lubelskiego znajduje się jeden obiekt, który wpis na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO uzyskał w 1992 r. Jest nim Stare Miasto w Zamościu.

Zespół zabytkowy obejmuje układ miasta wraz z fortyfikacjami ukształtowanymi od XVI do XIX w. Idealne pod względem struktury przestrzennej i organizacyjnej, wielofunkcyjne miasto – twierdza, założył w 1580 r. kanclerz wielki koronny hetman Jan Zamoyski, wg projektu włoskiego architekta Bernarda Morando. Późnorenesansowa twierdza bastionowa stanowiła na gruncie polskim całkowitą nowość techniczną, rozpowszechnioną dopiero w następnym stuleciu. Twierdza Zamość przez wieki unowocześniana, w 1821 r. została odsprzedana przez Zamoyskich rządowi Królestwa Polskiego. Otrzymała wówczas status „twierdzy krajowej”, a konsekwencją tej decyzji była jej generalna modernizacja przeprowadzona w latach 1821 – 1831 pod kierunkiem wybitnego fortyfikatora gen. Jana Mallet – Malletskiego. Pomimo kontynuowania modernizacji twierdzy w I. 30, 40. XIX w., dosyć niespodziewanie, w 2 poł. stulecia oceniono ją jako przestarzałą i zdecydowano o skasowaniu (1866 r.). Z miejsca rozpoczął się proces likwidacji elementów obwodu fortyfikacyjnego. Tak zakończyła się bojowa rola Twierdzy, która kilkakrotnie dzielnie stawiała czoła nieprzyjaciółom, jak choćby w 1648 r., podczas oblężenia przez wojska kozackie i tatarskie pod wodzą B. Chmielnickiego, w 1656 r. w czasie oblegania przez Szwedów pod dowództwem Karola X Gustawa, czy podczas Powstania Listopadowego, jako ostatni w kraju punkt oporu, dowodzony przez gen. Jana Krysińskiego.

Świadomość wyjątkowej wartości zabytkowej miasta – twierdzy spowodowała, że już w okresie międzywojennym zapoczątkowano proces odbudowy niszczących fortyfikacji. W 1936 r. renesansowy zespół miasta – twierdzy Zamość uznano oficjalnie za zabytek i objęto ścisłą ochroną konserwatorską. Po II wojnie światowej, w latach 70 – 80 przeprowadzono kompleksową restaurację, w związku z zamierzonym wpisaniem Zamościa na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO. Podjęto wówczas rewaloryzację założenia architektoniczno – przestrzennego, łącznie z fortyfikacjami. Główne prace badawcze, projektowe i wykonawcze realizowano w ramach oddziałów: warszawskiego, lubelskiego i zamojskiego P.P. Pracowni Konserwacji Zabytków oraz Wojewódzkiego Przedsiębiorstwa Budownictwa Komunalnego, potem Kombinat Budownictwa Komunalnego. Substancja zespołu urbanistyczno – obronnego jest objęta ochroną konserwatorską i podlega permanentnej restauracji.

W 2007 r. rozpoczęto realizację zadania odtworzenia krajobrazu obronnego Zamościa od szczegółowych analiz naukowych. Przy realizacji uwzględniono takie zasady jak: konserwacja – wszelkie zabiegi, których celem jest utrzymanie stanu obecnego wnętrza Twierdzy Zamość, z uzupełnieniami i ucytlonieniami, integracja – łączenie substancji starej i nowej, scalanie układów rozerwanych i zatartych, rekonstrukcja – odtwarzanie nieistniejących elementów i zespołów wg danych historycznych, rekompozycja – tworzenie nowych wartości z wykorzystaniem lub zaznaczeniem reliktów dawnych układów. Powstał wysokiej wartości „produkt turystyczny” – rozległa przestrzeń jako unikalny przykład odzyskanych zarysów historycznych urządzeń fortecznych i widoków bastionowej twierdzy z XVIII – XIX wieku, o starszym renesansowym rodowodzie.

b) Zabytki uznane przez Prezydenta RP za pomniki Historii Państwa Polskiego

Na terenie województwa lubelskiego znajduje się siedem (na 123 z terenu całej Polski) Pomników Historii⁶:

---

⁶Pismo z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie z dnia 18 sierpnia 2023 r., znak KD.5120.11.1.2023.

- Kazimierz Dolny - na podstawie Rozporządzenia Prezydenta RP z 8 września 1994 r. (MP nr 50 poz. 417). Granice określa załącznik graficzny do rozporządzenia;
- Zamość - historyczny zespół miasta w zasięgu obwarowań XIX wieku - na podstawie Rozporządzenia Prezydenta RP z 8 września 1994 r. (MP nr 50 poz. 426)
- Kozłówka - zespół pałacowo-parkowy - na podstawie Rozporządzenia Prezydenta RP z 25 kwietnia 2007 r. (Dz. U. z 2007 r. nr 86 poz. 573). Granice określa załącznik graficzny do rozporządzenia;
- Lublin - historyczny zespół architektoniczno-urbanistyczny - na podstawie Rozporządzenia Prezydenta RP z 25 kwietnia 2007 r. (Dz. U. z 2007 r. nr 86 poz. 574). W skład Historycznego Zespołu Architektoniczno-Urbanistycznego m. Lublina wchodzi, jako elementy o zasadniczym znaczeniu strukturalnym i przestrzennym: Wzgórze Zamkowe z historyczną zabudową, Stare Miasto. Granice określa załącznik graficzny do rozporządzenia;
- Janów Podlaski - Stadnina Koni - na podstawie Rozporządzenia Prezydenta RP z 5 grudnia 2017 r. (Dz. U. z 2017 r., poz. 2250);
- Puławy - zespół pałacowo-parkowy - na podstawie Rozporządzenia Prezydenta RP z 31 maja 2021 r. (Dz. U. z 2021 r., poz. 1019);
- Jableczna - prawosławny klasztor św. Onufrego - na podstawie Rozporządzenia Prezydenta RP z 26 stycznia 2023 r. (Dz. U. z 2023 r., poz. 223).

c) Znak Dziedzictwa Europejskiego

Tym prestiżowym tytułem zespół ekspertów w grudniu 2014 roku uhonorował Lublin, jako miasto, które jest symbolem europejskich idei integracyjnych, ponadnarodowego dziedzictwa demokracji i tolerancji oraz dialogu kultur między Wschodem a Zachodem. Uznano, że materialnymi symbolami upamiętniającymi Unię Lubelską są zabytki będące świadkami jej zawarcia, przede wszystkim: Kaplica Trójcy Świętej na Zamku Lubelskim, gdzie odbyły się obrady sejmu i podpisanie aktu w 1569 roku, zespół klasztorny oo. Dominikanów, w którym odprawiono uroczystą mszę św. po zawarciu Unii oraz Pomnik Unii Lubelskiej na Placu Litewskim – świadectwo pamięci o Unii także po upadku Rzeczypospolitej.

d) Parki Kulturowe

Utworzenie parku kulturowego jest jedną z form ochrony zabytków. Celem jest ochrona krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Dla terenu województwa lubelskiego zbadano i określono w 2005 r. obszary o potencjale kulturowo – przyrodniczym pozwalającym na utworzenie parków kulturowych. Delimitacja Parków Kulturowych uwzględniona jest w obowiązującym Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego⁷. Zgodnie z opracowaniem Delimitacja Parków Kulturowych do PZPW (ROBiDZ, 2006), wskazuje się 55 obszarów o potencjale do utworzenia parków kulturowych.

Na terenie województwa lubelskiego, pomimo wielu propozycji lokacji, dotychczas nie powstał żaden park kulturowy.

⁷ Uchwała Nr XI/162/2015 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 30 października 2015 r. w sprawie uchwalenia Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego s. 81.

e) Rejestr Zabytków

Rejestr zabytków prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków, z podziałem na poszczególne rodzaje zabytków- A – zabytek nieruchomy, B – zabytek ruchomy, C – zabytek archeologiczny.

Zabytki rejestrowe występują we wszystkich gminach województwa, w różnych ilościach.

Do rejestru zabytków nieruchomych (A) w województwie lubelskim wpisanych jest ogółem 4.331 zabytków⁸, a wśród nich są: historyczne układy przestrzenne, historyczne układy ruralistyczne, świątynie różnych wyznań, klasztory i inne obiekty sakralne, budowle użyteczności publicznej, pałace i wille, dwory, domy mieszkalne, budynki przemysłowe, parki, zabytki archeologiczne, cmentarze.

Rejestr zabytków ruchomych (B) województwa lubelskiego obejmuje 22.400 zabytkowych obiektów ruchomych, objętych ochroną na podstawie wydanych 862 decyzji Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.⁹

W rejestrze zabytków archeologicznych (C) województwa lubelskiego na dzień 31.12.2022 r. znajdowało się 173 wpisy.¹⁰

f) Zabytki nieruchome województwa w wojewódzkiej i gminnych ewidencjach zabytków

Wojewódzką ewidencję zabytków prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków w formie kart ewidencyjnych: zabytków nieruchomych, zabytków ruchomych, zabytków archeologicznych, znajdujących się na terenie województwa (art. 22 ust. 2). Wojewódzka ewidencja zabytków obejmuje zabytki wpisane oraz nie wpisane do rejestru zabytków.

O włączeniu i wyłączeniu karty ewidencyjnej zabytków nieruchomych Wojewódzki Konserwator Zabytków zawiadamia Gminę właściwą dla miejsca położenia zabytku. Wykazy kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych włączonych dotychczas do wojewódzkiej ewidencji zabytków zostały przekazane do dnia 6 grudnia 2010 r. przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie gminom i powiatom województwa lubelskiego. W przypadku włączania obiektów (kart) do wojewódzkiej ewidencji zabytków po 2010 roku, WKZ informuje o tym fakcie właściwe terytorialnie samorządy gmin i powiatów.

Włączenie do wojewódzkiej ewidencji zabytków karty ewidencyjnej zabytku ruchomego może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku (art. 22 ust. 3).

Gminną ewidencję zabytków prowadzi wójt (burmistrz, prezydent miasta) w formie kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków, inne zabytki nieruchome ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków (art. 22 ust. 4 i 5). Samorządy były zobligowane do założenia gminnej ewidencji zabytków w terminie 2 lat od otrzymania od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wykazów

⁸ Dane z wydawnictwa GUS „Kultura i dziedzictwo narodowe w 2021 r.” ss. 50 i 60 na dzień 31.12.2021 r. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/kultura-i-dziedzictwo-narodowe-w-2021-r-2,19.html> oraz wg zestawienia prawomocnych decyzji o wpisie do rejestru zabytków nieruchomych województwa lubelskiego wydanych przez LWKZ w roku-2022 oraz w pierwszym półroczu 2023 r. będącego załącznikiem pisma z WUOZ w Lublinie z dnia 18 sierpnia 2023 r., znak KD.5120.11.1.2023.

⁹ pismo z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie z dnia 18 sierpnia 2023 r., znak KD.5120.11.1.2023.

¹⁰ <https://wkz.lublin.pl/obwieszczenia/>

zabytków włączonych do wojewódzkiej ewidencji zabytków (art. 7 ustawy z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami - Dz. U. Nr 75 poz. 474). W przypadku Województwa Lubelskiego było to do 6 grudnia 2012 r.

Sposób prowadzenia ewidencji zabytków określa rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.

Dotychczas, na 213 gmin województwa lubelskiego, założone gminne ewidencje zabytków posiada 177 gmin, co stanowi 83% w skali województwa. Jeśli chodzi o realizację ustawowego zapisu dotyczącego przygotowania programu opieki nad zabytkami, to uzgodnione Powiatowe programy opieki nad zabytkami posiada 12 powiatów, co stanowi 50% ich liczby w województwie lubelskim, natomiast uzgodniony Gminny program opieki nad zabytkami posiada 83 gminy, czyli 39% spośród gmin Lubelszczyzny¹¹

g) Ochrona ustalana w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach lokalizacyjnych i decyzjach o warunkach zabudowy

Jedną z prawnych form ochrony zabytków są ustalenia w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, stanowiących, po uchwaleniu przez Radę Gminy, prawo miejscowe. Wojewódzki Konserwator Zabytków, powiadomiony o przystąpieniu do sporządzania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, formułuje wytyczne w zakresie ochrony krajobrazu kulturowego, stref ochrony dla zabytków nieruchomych oraz podaje spis zabytków znajdujących się w rejestrze zabytków i ewidencji wojewódzkiej. W dalszym toku postępowania plan podlega uzgodnieniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Ponadto, zgodnie z art. 7 pkt 4 cyt. ustawy z dnia 18 marca 2010 r., oprócz ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, obecnie ochronę zabytków zapewnia się poprzez ustalenia w decyzji o ustaleniu warunków lokalizacji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy i innych decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji – w odniesieniu do obiektów objętych ustawowymi formami ochrony konserwatorskiej oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Pomimo opracowywania przez gminy na przestrzeni ostatnich lat planów szczegółowych, to dla wielu zabytków nie została ustalona ochrona w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, a zatem forma ochrony przytoczona w powyższej ustawie. Do czasu założenia gminnej ewidencji zabytków decyzje o ustaleniu lokalizacji celu publicznego oraz decyzje o warunkach zabudowy wydaje się po uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków – w odniesieniu do zabytków znajdujących się w wykazach, o których mowa powyżej.

2. Zabytki nieruchome

W rejestrze zabytków nieruchomych województwa lubelskiego występują obiekty o różnych funkcjach. Ilość zabytków architektonicznych w podziale na poszczególne kategorie w zestawieniu liczbowym wygląda następująco:¹²

¹¹ Dane na podstawie informacji otrzymanych z WUOZ w Lublinie

¹² Dane z wydawnictwa Głównego Urzędu Statystycznego „Kultura i dziedzictwo narodowe w 2021 r.” ss. 52-54 na dzień 31.12.2021 r. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/kultura-i-dziedzictwo-narodowe-w-2021-r-,2,19.html>

- mała architektura **(57)** – to niewielkie obiekty budowlane, wznoszone w celu zagospodarowania terenu: altany, groty, pawilony, pomniki, fontanny, studnie itp.;
- obiekty sakralne **(880)** – kościoły różnych wyznań, klasztory, dzwonnice, kaplice, kaplice cmentarne, kostnice, kapliczki przydrożne;
- obiekty rezydencjonalne **(272)** – pałace i dwory w zespołach rezydencjonalnych lub rezydencjonalno-folwarcznych, dwory obronne;
- obiekty budownictwa obronnego **(130)**, takie jak: mury obronne, bramy miejskie, fortyfikacje zamkowe, forty, arsenały;
- budynki użyteczności publicznej **(212)** – siedziby władz, szkoły i internaty, banki, poczty, hotele i pensjonaty, teatry i kina, koszary i więzienia, dworce kolejowe, szpitale i zakłady opiekuńcze, budynki administracyjne zakładów przemysłowych;
- budynki mieszkalne **(668)** – domy, kamienice, chałupy wiejskie, plebanie, wikariaty i organistówki, czy domy w osiedlach wyszczególnione w decyzjach przestrzennych;
- budynki gospodarcze **(642)** – pojedyncze obiekty gospodarskie w zagrodach wiejskich, spichlerze, magazyny, budynki pomocnicze przy obiektach użyteczności publicznej, domach mieszkalnych i w zespołach przemysłowych;
- budownictwo przemysłowe **(70)** – hale i budynki produkcyjne, parowozownie, kotłownie, kuźnie, olejarnie, młyny, urządzenia hydrotechniczne, elektrownie, gazownie, wodociągi;
- pozostałe budynki **(14)** – zabytki będące budynkami o nieokreślonej, nieznannej pierwotnej funkcji;
- pozostałe budowle **(341)** takie jak dzwonnice alarmowe (publiczne), bramy, mury, ogrodzenia, piwnice, pomniki, wieże ciśnień, wieże widokowe itp.

Ilość zabytków obszarowych, wyróżnionych ze względu na następujące funkcje:

- zespół rezydencjonalny **(63)** – to zespół przestrzenny, gdzie pałac lub dwór jest głównym obiektem, któremu podporządkowane były pozostałe budowle oraz otaczający teren (park);
- zespół sakralny **(94)** – zespół obiektów wokół kościoła typu dzwonnica, plebania, wikarówka oraz obszar przykościelny, niekiedy z cmentarzem, drzewostanem i ukształtowaniem terenu;
- zespół przemysłowy **(6)** – to zespół budynków i budowli oraz układ przestrzenny, stworzony z przeznaczeniem dla konkretnej fabryki, kopalni lub zakładu przemysłowego;
- zespół gospodarczy **(14)** – zespół obiektów o funkcji gospodarczej, niekiedy stanowiący funkcję pomocniczą dla obiektu rezydencjonalnego lub mieszkalnego;
- pozostałe zabytkowe zespoły **(218)** – zespoły, układy przestrzenne o innych nie wymienionych wcześniej funkcjach, mogą to być osiedla mieszkalne, zespół zabudowań sanatoryjnych, szpitalnych, zespoły koszar, lub o charakterze obronnym;
- krajobrazy kulturowe **(13)** – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze jak np. góry widokowe, parki narodowe, przestrzenie miejskie, krajobrazy poprzemysłowe; zakwalifikowano tu także miejsca pamięci jak obozy zagłady, pola bitew, kopce;
- otoczenia zabytku **(43)** – działki, strefy ochrony krajobrazowej, strefy ochrony widokowej, strefy ochrony konserwatorskiej, tereny przykościelne, place, posesje;
- szlaki komunikacyjne **(9)** – jak drogi, ulice, kanały czy linie kolejowe; mosty i wiadukty;
- układ urbanistyczny **(43)** – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznym;

- zabytkowa zieleń **(597)** – to zespoły zieleni komponowanej towarzyszące obiektom rezydencjonalnym, klasztorным, sakralnym, mieszkalnym, a także parki miejskie, aleje i szpalery;
- cmentarze **(324)** – zorganizowane miejsca pochówku wraz z grobami, układem przestrzennym i drzewostanem; cmentarze mogą być: wyznaniowe, komunalne, wojenne oraz przykościelne; do tej grupy wliczono również wpisane do rejestru kwatery nagrobne;
- miejsca pamięci **(1)** – zespoły budynków i budowli upamiętniających lub obszar upamiętniający postaci lub wydarzenia minionych epok, takie jak pola bitewne, obozy zagłady. Nie włączano do tej grupy cmentarzy wojennych, które przypisane zostały do grupy cmentarze oraz kapliczek przydrożnych zgrupowanych w obiektach sakralnych.

Na obszarze Lubelszczyzny głównym ośrodkiem od okresu średniowiecza był Lublin, który uzyskał prawa miejskie w 1317 r., a niedługo potem, z nadania Kazimierza Wielkiego otrzymały je: Kraśnik, Wąwolnica i Kazimierz Dolny. Od końca XIV w., po unii polsko-litewskiej, nastąpił rozkwit ziem dzisiejszej Lubelszczyzny, która wcześniej stanowiła ziemie kresowe, granicząc od północy z Litwą, a od wschodu z Rusią. W XVI w. kilka ośrodków uzyskało przywileje lokacyjne (Biskupice, Opole, Bełżyce, Kock, Piaski, Kamionka, Kurów, Stężyca i Urzędów), Od XVI w. zakładane były miasta prywatne, pochodzące z fundacji magnackich, a spektakularnym działaniem było założenie renesansowego miasta – twierdzy Zamość. Wszystkie miasta posiadały charakterystyczne układy urbanistyczne, przekształcane i modernizowane, i po dziś dzień stanowiące ich centrum. Tu należy wspomnieć o Kocku, który jest jednym z pierwszych założeń klasycystycznych w Polsce, zawdzięczając swoją atrakcyjność przebudowie podjętej przez księżnę Jabłonowską.

O walorach szlaków turystycznych biegnących przez Lubelszczyznę decydują między innymi liczne świątynie chrześcijańskie. Gotyckie budowle uległy w późniejszych wiekach przebudowie (wyjątkiem jest kaplica św. Trójcy na wzgórzu zamkowym w Lublinie, która zasadniczo zachowała swój pierwotny charakter i przede wszystkim wystrój wewnętrzny – tj. bizantyńsko-ruskie freski fundacji Władysława Jagiełły – i stanowi jeden z najcenniejszych zabytków na terenie województwa lubelskiego. W wieku XVII przebudowywano wiele istniejących kościołów lub budowano nowe, utrzymane w typie tak zwanego renesansu lubelskiego, który na tyle jest charakterystyczny dla świątyń Lubelszczyzny, że w oparciu o ten zasób zabytkowy stworzony został „Szlak renesansu lubelskiego”. Po wojnach w 2 poł. XVII w. i na pocz. XVIII w. nastąpił ponowny rozkwit architektury kościelnej. Jest to okres wzrostu znaczenia wielkich rodów magnackich – z ich fundacji powstawały barokowe kościoły klasztorne o znakomitej architekturze i wystroju wnętrza (m.in. kościół w Józefowie, Opolu Lubelskim i oo. kapucynów w Lubartowie). Wznoszono w tym czasie także kościoły parafialne, między innymi zaprojektowane przez arch. Pawła Antoniego Fontanę (np. kościół św. Anny w Lubartowie). Wśród kościelnych założeń okresu klasycyzmu do najciekawszych należy świątynia w Kocku. W 2 poł. XIX w. powstały liczne świątynie neogotyckie, stanowiące po dziś dzień dominanty w krajobrazie (np. kościoły w Wąwolnicy, Garbowie, Bobach). Wszystkim tym obiektom sakralnym, których pełnej listy nie wymieniamy, towarzyszyły ogrodzenia, dzwonnice i budynki mieszkalne oraz gospodarcze.

W krajobrazie Lubelszczyzny, położonej na pograniczu kultur wschodu i zachodu, znajdują się liczne cerkwie, unickie/greckokatolickie i prawosławne, murowane i drewniane. W okresie międzywojennym część tego dziedzictwa została zaadaptowana na świątynie rzymskokatolickie, część przestała istnieć, ale w dalszym ciągu część z nich pozostaje własnością Kościoła prawosławnego i Kościoła greckokatolickiego. Te cerkwie posiadają bogate ikonostasy i wyposażenie związane z tradycją wschodnią.

Niemalą rolę w tworzeniu krajobrazu kulturowego Lubelszczyzny odegrały społeczności: żydowska i protestancka. Pozostały (choć nieliczne) budowle, w tym dawne synagogi, ale bardzo licznie zachowały się cmentarze, które z uwagi na tragiczne w skutkach wydarzenia historyczne (zwłaszcza w czasie II wojny światowej) spowodowały zmiany w strukturze narodowościowej ludności Lubelszczyzny i w związku z tym konieczność działań na rzecz ochrony tych cmentarzy i podtrzymywania pamięci o wspólnotach, których już właściwie nie ma poza większymi ośrodkami miejskimi. Należy tu wspomnieć także o tatarach i ich cmentarzach (mizarach) położonych w północnej części województwa. Podkreślić należy ogromną wartość drewnianego dziedzictwa wschodniej części województwa – licznych świątyń kilku obrządków, co daje znakomitą możliwość realizacji szlaków architektury drewnianej.

Architektura dworska i pałacowa wykształciła się z budownictwa pełniącego funkcje obronne. Do XIII w. tylko król miał prawo wznosić warowne zamki, nieco później pojawiły się pierwsze warowne siedziby rycerskie, z których przetrwały nieliczne (np. zamek Firlejów w Bochothnicy). Na ziemiach wschodnich warowne zamki utrzymywały się jeszcze przez XVI i XII w. i w tym okresie ukształtował się pas obronnych dworów i zamków wzdłuż rzek: Wieprz i Giełczew, z których zachowały się m.in. ruiny zamku w Zawieprzycach, a fortalicjum w Gardzienicach zostało wykorzystane do budowy nowego założenia. Tzw. „potop szwedzki” wykazał nieprzydatność dotychczasowych fortyfikacji w systemie obronnym, co spowodowało odrzucenie tego modelu zabudowy i popadnięcie wielu obiektów w ruinę, jak miało to miejsce np. w przypadku zamku w Janowcu (Oblasach). Od tych czasów siedziby szlacheckie i magnackie uzyskały inny charakter, a wiele z zachowanych odznacza się wyjątkowo reprezentacyjną formą. Są wśród nich założenia rezydencjonalne okresu baroku: np. pałac Sanguszków w Lubartowie, czy rezydencja Potockich w Radzynie Podlaskim, czy późniejsze, sięgające początkiem XVIII w., np. pałac w Kozłowie. Pod koniec XVIII w. powstało założenie Czartoryskich w Puławach, które do pocz. XIX w. było siedzibą tego rodu - tętniącą życiem artystycznym i intelektualnym o ogromnym oddziaływaniu.

Pod wpływem architektury rezydencjonalnej wykształciła się tradycyjna forma dworu ziemiańskiego, kształtująca krajobraz Lubelszczyzny przez cały XIX wiek – aż do okresu zniszczeń spowodowanych pierwszą wojną światową. Te obiekty zachowały się nielicznie, w znacznie większym stopniu przetrwała towarzysząca im zieleń parkowa, ale niestety z uwagi na naturalne procesy dawne parki, zwłaszcza te pozbawione historycznej zabudowy, ulegają degradacji.

W ostatnich latach zainteresowanie badaczy kierowane jest na architekturę modernistyczną i współczesną, której liczne przykłady zachowały się w miastach, ale ciekawym i bardzo licznie zachowanym elementem tego dziedzictwa są budynki szkół, wznoszone w okresie międzywojennym. Architektura użyteczności publicznej, związana ze szkolnictwem i ochroną zdrowia wymaga pogłębienia badań.

Zespoły zabytków związane z przemysłem i bezpośrednio lub pośrednio produkcją rolną, poza takimi obiektami jak spichlerze w Kazimierzu Dolnym, są tym elementem dziedzictwa, który pozbawiony swojej pierwotnej funkcji, a zatem także wyposażenia, jest ogólnie w złej kondycji. Są to drewniane i murowane wiatraki, młyny wodne, gorzelnie i związane z nimi suszarnie chmielu, itp. To dziedzictwo potrzebuje kompleksowej oceny i podjęcia działań zmierzających do ratowania co najmniej jego reprezentatywnych przykładów (wraz z wyposażeniem).

Podobnie szybkim przekształceniom i wymianie podlega tradycyjna zabudowa wsi i małych miast, która i tak została w bardzo poważnym stopniu zniszczona w okresie wojen XX wieku.

I wojna światowa i kolejna wojna zmieniły całkowicie strukturę społeczeństwa Lubelszczyzny, odniosły skutki ekonomiczne i polityczne i doprowadziły do przemian krajobrazu kulturowego. Tym niemniej śladem tych tragicznych wydarzeń są liczne cmentarze wojenne i miejsca pamięci narodowej, które stały się elementem troski i zostały włączone do zasobu zabytkowego województwa.

Podsumowując, Lubelszczyzna posiada ogromny potencjał w postaci zasobu zabytkowego, w tym grup zabytków, takich jak np. m.in. dziedzictwo przemysłowe, architektura szkolna, cmentarze wojenne I wojny światowej, które należy popularyzować, gdyż może ono stać się ważnym elementem krótkich (weekendowych) tras turystycznych pieszych i rowerowych dla mieszkańców województwa i szerzej całego kraju.

3. Zabytki ruchome

Obok zabytków nieruchomych ochronie podlegają także zabytki ruchome (tj. rzeczy ruchome, ich części lub zespoły rzeczy ruchomych), do których należą m.in.: dzieła sztuki plastycznej, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji ich twórców, numizmaty, militaria, wytwory techniki, niektóre materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła¹³. Do rejestru zabytków ruchomych województwa lubelskiego, w okresie do I połowy 2023 roku zostało wpisanych **22 400** zabytkowych obiektów ruchomych, objętych ochroną na podstawie 862 wydanych decyzji Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Zabytki ruchome wpisane do rejestru w przypadku województwa lubelskiego niemal w 99% zgromadzone są w obiektach sakralnych. Zasoby związane z budowlami o charakterze świeckim są niewielkie. Taki stan rzeczy wynika przede wszystkim z uwarunkowań historycznych, tj. wydarzeń wojennych, małej stabilności własności (podzielność majątku, nacjonalizacja, częste zmiany własnościowe itp.), a nade wszystko ze spowodowanego owymi wydarzeniami braku ciągłości w posiadaniu majątku i sprawowaniu nad nim opieki. W szczególności uwagi te odnoszą się do zabytków znajdujących się w ręku prywatnym, w pałacach, dworach, kamienicach itd.

Najwięcej ruchomych obiektów zabytkowych spoza zbiorów muzealnych znajduje się we wnętrzach sakralnych, w szczególności w kościołach i klasztorach. Najczęściej tworzą one zharmonizowane z wnętrzem zespoły, służąc określonym celom liturgicznym i kultowym. Składają się nań przede wszystkim: ołtarz główny i ołtarze boczne, organy, chrzcielnica, ambona, ławki, stalle, konfesjonały, obrazy, epitafia, a także malowidła ściennie, witraże itd. Ulokowany tak wystrój stale zmieniał się i ewoluował, stąd w większości przypadków składają się nań (uzupełniając się i przenikając we wnętrzu) warstwy wielu artystycznie – historycznych cech od gotyku po XX wiek.

Wyjątkowo cenne wyposażenie i wystrój posiadają świątynie w typie renesansu lubelskiego, stanowiąc element charakterystyczny dla naszego województwa. Należą do nich m.in.: kościoły parafialne w Czemiernikach, Kraśniku, Uchaniach i Turobinie oraz kościół rektoralny św. Ducha i kościół parafialny pw. Nawrócenia św. Pawła w Lublinie, kościół farny w Kazimierzu Dolnym i kościół katedralny w Zamościu.

Czołowe miejsce wśród kościołów o cennym wystroju i wyposażeniu zajmują: Archikatedra pw. św. Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty w Lublinie, Kaplica pw. Trójcy Świętej w Lublinie, kościół poreformacki w Białej Podlaskiej, kościół Rozesłania Świętych Apostołów w Chełmie, kościół pw. św. Anny w Kodniu, kościół św. Franciszka Ksawerego

¹³ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r., poz. 840)

w Krasnymstawie, kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Ostrowie Lubelskim, kościół św. Mikołaja w Międzyrzeczu Podlaskim, kościół pw. św. Ludwika we Włodawie, kościoły parafialne w Kraśniku, Opolu Lubelskim, Lubartowie.

Duże nasycenie zabytków ruchomych występuje w obiektach klasztornych, m.in.: zespół klasztorny oo. karmelitów w Woli Gułowskiej, zespół klasztorny oo. dominikanów w Lublinie, czy zespół klasztorny oo. karmelitów bosych w Lublinie.

Ważne miejsce zajmuje także budownictwo drewniane zarówno cerkiewne, jak i rzymskokatolickie, np.: kościół par. w Rzeczyicy Księżej, kościół par. w Tomaszowie Lubelskim, kościół filialny w Chłopiatynie (d. cerkiew), cerkiew w Hrebennem /gm. Lubycza Królewska/, cerkiew prawosławna w Horostycie.

Zabytki ruchome chronione są w dwojaki sposób: poprzez wpis do rejestru zabytków prowadzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków oraz poprzez wpis do inwentarza muzealiów. Wpisy te nie dublują się.

Muzea stanowią najważniejszą formę organizacyjną ochrony zabytków ruchomych. Do głównych zadań muzeów należy gromadzenie, przechowywanie, zabezpieczanie i konserwacja dóbr kultury, urządzanie wystaw, udostępnianie zbiorów do celów naukowych i edukacyjnych, katalogowanie i naukowe opracowywanie muzealiów, a także prowadzenie działalności edukacyjnej i wydawniczej oraz prac badawczych i naukowych.

Na terenie województwa lubelskiego działa wiele muzeów, wśród nich muzea wielooddziałowe jak Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym. Niektóre podlegają Ministrowi Kultury i Dziedzictwa Narodowego – jak Muzeum Narodowe w Lublinie – oraz władzom samorządowym różnego szczebla. Liczne wpisane są do Państwowego Rejestru Muzeów w Polsce, prowadzonego przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Placówki te wyróżnione zostały za wysoki poziom ich merytorycznej działalności oraz znaczenie zbiorów. W myśl art. 13, pkt. 4 i 5 Ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, uprawnione są do używania nazwy „muzeum rejestrowane” oraz korzystania ze szczególnej pomocy finansowej państwa. Wśród muzeów zlokalizowanych na terenie województwa lubelskiego znajdują się także archeologiczne i historyczne, etnograficzne, skanseny, muzea przyrodnicze, regionalne, sakralne i religijne, muzea oraz skanseny techniki, wojskowe oraz tematyczne, jak np. Muzeum Nożyczek w Tarnogrodzie, Muzeum Pijaństwa w Gołębiu, czy Skansen Pszczelarstwa w Pszczelej Woli.

Zgromadzone przez muzea Lubelszczyzny muzealia obejmują przedmioty o trwałej wartości kulturowej (historycznej, naukowej, poznawczej, estetycznej), politycznej lub społecznej, podlegające ochronie prawnej i objęte inwentarzem zabytków w muzeum.

Na terenie województwa funkcjonują również placówki posiadające wyodrębnione ekspozycje o charakterze muzealnym. Funkcjonują m.in. w ramach uczelni, szkół, ośrodków edukacyjnych, izb pamięci. Zasoby o wartości muzealnej zgromadzone są także w kościołach i klasztorach.

Lubelszczyzna jest miejscem powstania pierwszego muzeum na ziemiach polskich. Stworzone zostało w 1801 r. przez ks. Izabelę Czartoryską w Świątyni Sybilli w Puławach. Obecnie funkcjonuje jako Muzeum Czartoryskich w Puławach. Posiada eksponaty z zakresu archeologii, etnografii, numizmatyki, sztuki, historii, techniki oraz bogaty księgozbiór – przechowywane w Świątyni Sybilli, Domu Gotyckim i Szpitalu św. Karola Boromeusza (obiekty powstałe w końcu XVIII i na pocz. XIX w.). Od niedawna kolekcja Czartoryskich stała się własnością państwa. 29 grudnia 2016 roku na Zamku Królewskim w Warszawie Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego prof. Piotr Gliński podpisał z ks. Adamem Karolem Czartoryskim i Fundacją Książąt Czartoryskich umowę zakupu kolekcji. Od 2 stycznia 2017 r. Muzeum Czartoryskich w Puławach stało się samodzielną placówką podległą Miastu Puław.

4. Zabytki archeologiczne

Pośród wielu obszarów dziedzictwa kulturowego istotne miejsce zajmuje spuścizna archeologiczna. Dzięki niej dane nam jest poznać ślady rozwoju cywilizacji świata na poszczególnych etapach dziejów, a także odkrywać i dopełniać znane już fakty historyczne – szczególnie te najbardziej odległe. W myśl Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 3 ust. 4) zabytek archeologiczny to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów, albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem. Zatem zabytkiem archeologicznym można mianować każdy ślad pozostawiony przez człowieka, mający wartość historyczną, naukową, jak i kulturową. Wyróżnia się dwa główne typy zabytków archeologicznych: ruchome i nieruchome.

Zabytki ruchome to takie, które mogą w sposób naturalny bądź celowy zmienić miejsce swojego położenia, poprzez ingerencję człowieka jak i czynniki środowiskowe. Zaliczamy tu wszelkiego rodzaju numizmaty, instrumenty muzyczne, pamiątki historyczne, rękodzieła, przedmioty metalowe, wyroby gliniane, dzieła sztuki plastycznej itp.

Natomiast zabytkami nieruchomymi określamy wszelkiego rodzaju pozostałości po działalności człowieka, które zalegają niezmiennie w jednym miejscu. Można do nich zaliczyć m.in. obiekty mieszkalne, obronne, czy też sakralne. Zabytki nieruchome są również miejscami pamięci wydarzeń historycznych, dziełami architektury i budownictwa. W ten sposób współtworzą krajobraz kulturowy.

W ramach nieruchomych zabytków archeologicznych pojawia się także określenie stanowiska archeologicznego. Jest to zwarty przestrzennie obszar, w obrębie którego występują źródła archeologiczne (zabytki nieruchome i ruchome oraz inne ślady wykorzystania terenu przez człowieka) wraz z otaczającym je kontekstem – tzw. nawarstwieniami kulturowymi. Te ostatnie są warstwami ziemi, które powstały na stanowisku (np. osadzie pradziejowej) w trakcie jego funkcjonowania w przeszłości. Przykładem takiego stanowiska jest Grodzisko Żmijowiska – Oddział Muzeum Nadwiślańskiego w Kazimierzu Dolnym.

„Zasoby dziedzictwa archeologicznego województwa lubelskiego, to na tle innych regionów kraju zbiór niezwykle bogaty i różnorodny. Dogodne warunki środowiskowe, głównie obecność urodzajnych gleb uprawnych utworzonych na lessach, dogodne warunki hydrologiczne i drożne szlaki komunikacyjne, pobudzały stały rozwój osadnictwa w tym rejonie zarówno w epoce pradziejowej jak i nowszych okresach historii. Ocenia się, że w województwie lubelskim znajduje się ok. 44 tysiące zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych. Trzon zasobów archeologicznych stanowią stanowiska płaskie (99,5%), których granice zostały określone podczas wykopalisk i powierzchniowych prospekcji terenowych. W grupie tej znajduje się ślady dawnego osadnictwa, kompleksy osadnicze, pojedyncze obozowiska, osady i wsie historyczne, pozostałe stanowiska o funkcji mieszkalnej, gospodarczej, obronnej, obrzędowej i sepulkralnej. Podstawowym źródłem informacji

o zasobach archeologicznych jest wojewódzka ewidencja zabytków (WEZ)”¹⁴ Niektóre obiekty znajdują się w rękach prywatnych, właścicielem wielu z nich są lasy państwowe. Według raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce, wydanego przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, właściwą formę terenową zachowało 36,06 % zabytków.

---

¹⁴Pismo Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, znak: KD.5120.1.1.2024 z dnia 9.01.2024 r., s. 2

Pośród województw, w których są one najliczniejsze, województwo lubelskie z wynikiem 91,46% uplasowało się na drugim miejscu. Na tej samej pozycji, ze wskaźnikiem 81,71% znalazła się Lubelszczyzna w rankingu zabytków archeologicznych uznanych za częściowo zniszczone. W skali kraju wskaźnik ten oszacowano na poziomie 39,26%.¹⁵

Wśród kategorii zabytków archeologicznych możemy wyróżnić:

- „zabytki płaskie (najliczniej występujące) niemanifestujące się powierzchniowo,
- zabytki posiadające własną formę krajobrazową (kopce, kurhany i ich skupiska – cmentarzyska kurhanowe, fortalicje, dwory, gródki i grodziska, zamczyska, kościeliska, struktury fortyfikacyjne, relikty dawnej działalności gospodarczej, itd.),
- stanowiska znane tylko ze źródeł archiwalnych.”¹⁶

Źródła archeologiczne pozyskuje się za pomocą określonych metod, „poprzez badania powierzchniowe prowadzone w ramach akcji badawczej Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP), wykopaliska, kwerendy archiwalne, badania teledetekcyjne oraz rozpoznania z wykorzystaniem metod nieinwazyjnych. Wśród archeologicznych zabytków nieruchomych województwa lubelskiego objętych szczególną formą ochrony znajdują się: grodziska (w ilości: **50**), cmentarzyska kurhanowe (**54**), ziemne kopce/kurhany (**46**), zamczyska (**7**), fortalicja/dwory obronne (**6**), osady (**5**), relikty architektury (**2**), pracownie i obiekty produkcyjne (**2**), cmentarzysko płaskie (**1**).”¹⁷

W rejestrze zabytków archeologicznych województwa lubelskiego na dzień 31.12.2022 r. znajdowało się **173** wpisy. Ostatnia decyzja w sprawie wpisania zabytku do rejestru zabytków archeologicznych została wydana w roku 2019. W ostatnich latach nie były dokonywane nowe wpisy do rejestru zabytków archeologicznych.¹⁸

Wykaz zabytków wpisanych do rejestru „C” zabytków archeologicznych województwa lubelskiego znajduje się na stronie: <https://wkz.lublin.pl/wp-content/uploads/2023/01/rejestr-2023.pdf>

5. Krajobraz kulturowy i dziedzictwo niematerialne – różnicowanie regionalne, kultura ludowa

Krajobrazy kulturowe powstawały przez setki lat i ciągle podlegają zmianom. Miały na nie wpływ czynniki przyrodnicze (szczególnie w dawniejszych okresach) i działalność człowieka uzależniona nie tylko od etapu rozwoju cywilizacyjnego, lecz też od rodzaju gospodarowania i szeroko rozumianej kultury. Krajobraz ten jest dla nas swoistym dziedzictwem poszczególnych regionów, dokumentującym działania określonych społeczeństw w różnych okresach ich funkcjonowania.

Lubelszczyzna to obszar Polski zróżnicowany pod względem fizjograficznym i kulturowym. Występujące w województwie rzeki: Wisła, Wieprz i Bug, wytyczają naturalne granice wyodrębniające region od reszty kraju. Terytorium obejmuje kilka jednostek fizjograficznych: Wyżyna Lubelska, południowo – zachodnia część Roztocza, przedbużańska część Polesia, południowo – wschodni kraniec Mazowsza oraz południowe Podlasie. Tereny te zamieszkiwane były przez różne grupy etniczne, które na przestrzeni wieków wędrowały i przemieszczały się tworząc często odrębną kulturę materialną, duchową i społeczną.

¹⁵ Pełna analiza znajduje się na stronie <https://nid.pl/wp-content/uploads/2021/11/RAPORT-O-STANIE-ZACHOWANIA-ZABYTKOW-NIERUCHOMYCH.pdf>

¹⁶ Pismo Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, znak: KD.5120.1.1.2024 z dnia 9.01.2024 r., ss. 1-22

¹⁷ Tamże, s. 1

¹⁸ pismo Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie z dnia 18 sierpnia 2023 r., znak KD.5120.11.1.2023

W krajobrazie kulturowym Lubelszczyzny można zatem wyróżnić szereg różnorodnych elementów dziedzictwa materialnego i niematerialnego, stanowiących o tożsamości omawianego obszaru. Najistotniejszym śladem działalności kulturowej społeczności na danym terenie jest osadnictwo, którego podstawowymi formami są wieś i miasto. Osadnictwo na ziemiach obecnej Lubelszczyzny, zapoczątkowane w I połowie XIV wieku, swój rozkwit datuje na wiek XVI. Pierwszy okres średniowiecznego osadnictwa przypadający na XIII-XIV wiek, był czasem, kiedy powstała większość istniejących później wsi, podczas gdy liczba założonych wówczas miast (głównie królewskich), nie przekraczała 10. Proces lokowania miast przybrał na sile w późniejszym okresie, głównie za sprawą prywatnych właścicieli, i u schyłku wieku XVII ich liczba dochodziła do 120. Znaczny stopień zachowania układów przestrzennych wraz z głównymi składnikami ich pierwotnej struktury, historycznych sylwet i krajobrazowego otoczenia sprawia, iż ciągle stanowią one podstawowy składnik krajobrazu kulturowego Lubelszczyzny. Jest to konsekwencją m. in. przyjętych zasad i zgodnej z nimi praktyki lokowania ośrodków osadniczych, wykorzystując obecność rzek, bliskość szlaków handlowych czy miejsc sprzyjających obronności.

Niezwykle istotnymi elementami krajobrazu kulturowego Lubelszczyzny są wsie, osadzone w krajobrazie rolniczym i naturalnym pejzażu przyrodniczym, posiadające własne specyficzne elementy składowe krajobrazu kulturowego, do których należą:

- zabudowa wsi, która w zależności od ilości i stanu zachowania substancji budowlanej oraz formy układu ruralistycznego tworzy indywidualną sylwetę;
- architektura rezydencjonalna (zespoły dworsko- i pałacowo – parkowe) stanowiąca charakterystyczny element struktury tradycyjnej wsi polskiej. Rozmieszczenie jej jest znacznie zróżnicowane i wiąże się z historyczną strukturą własności ziemskiej. Duże rozdrobnienie tej własności w środkowej części województwa (dolina górnego i środkowego Wieprza i Bystrzycy, dolina Giełczwi) oraz części pn.-zach. (ziemia łukowska), spowodowało, iż ośrodki dworskie znajdują się we wsiach oddalonych od siebie zaledwie o kilka kilometrów. Zespoły te cenne są zarówno jako pojedyncze obiekty architektury, jak i założenia przestrzenne, składające się z rezydencji, folwarku i parku, powiązane systemem dróg i alei z pobliskimi wsiami i miasteczkami. W miejscowym krajobrazie zespoły te są wyraźnie czytelne, zwykle jako wyodrębnione skupiska zieleni komponowanej;
- architektura sakralna – jako z reguły dominująca w krajobrazie wsi i małych miasteczek, jest elementem reprezentacyjnym, istotnym społecznie oraz wpływającym w zasadniczy sposób na sylwetę architektoniczną określonej jednostki przestrzennej. Ze względu na zróżnicowanie etniczne regionu występują tu, różniące się pod względem architektonicznym, świątynie rzymskokatolickie, greckokatolickie i prawosławne (w miasteczkach także bóżnice żydowskie);
- budownictwo przemysłowe – jego rola w krajobrazie kulturowym Lubelszczyzny jest zróżnicowana, co niewątpliwie wynika ze stopnia jego zachowania, jak też z miejsca występowania. Najliczniejsze w tej grupie młyny i wiatraki bardzo często korzystnie współkształtują krajobraz kulturowy, m.in. z racji malowniczego położenia (nad rzekami, w otoczeniu drzew) i charakterystycznych form architektonicznych. Obiekty te wpisują się w tożsamość rolniczego regionu, choć wiele z nich ulega degradacji, a tylko nieliczne doczekały się remontu czy adaptacji na inną formę działalności;
- mała architektura – kapliczki i figury przydrożne stanowią cenny akcent krajobrazu miejskiego i wiejskiego, zarówno ze względu na wartości artystyczne, jak też kultowe i kulturowe (kapliczki wyznaczały granice przestrzeni „do zamieszkania”, wyznaczały granice administracyjne dawnych wsi i miast). „W bardzo złym stanie zachowania

pozostaje wiele kapliczek barokowych (do najpiękniejszych należą np. kapliczki murowane w gminie Spiczyn), krajobraz kulturowy ubożeje w zakresie drewnianych tzw. krzyży łączynskich, przy kapliczkach usuwane są stare drzewa”,¹⁹ a wśród nowych nasadzeń (jeśli są uzupełniane), zamiast tradycyjnych gatunków drzew, pojawiają się np. drzewa lub krzewy ozdobne;

- cmentarze – pierwotnie ściśle związane z kościołami (zakładane przy świątyniach), z czasem oddzielone, były zwykle wyraźnie czytelne w panoramie wsi jako skupiska zieleni wysokiej. „Należy zwrócić uwagę na bardzo zły stan zachowania i niedostateczną (wręcz żadną) opiekę nad cmentarzami kolonistów niemieckich, brak opieki nad wieloma cmentarzami prawosławnymi i unickimi, trudności związane z ochroną cmentarzy żydowskich (z uwagi na wciąż niedostateczne rozpoznanie ich historycznych granic)”.²⁰

Immanentnym czynnikiem tożsamości krajobrazu kulturowego województwa lubelskiego jest sfera kultury ludowej. Wśród większych grup etnograficznych zamieszkujących Lubelskie wymienić należy Małopolan, Podlasiaków, Lasowiaków, Bojarów Międzyrzeckich i Borowiaków. Poszczególne grupy etniczne posiadają odrębne tradycje, co przyczyniło się znacznie do zróżnicowania kultury ludowej na omawianym terenie. To zróżnicowanie uwidocznia się zarówno w kulturze materialnej (np. w zróżnicowaniu stylu budownictwa, wzorach tkactwa czy innych rzemiosł), jak i w kulturze duchowej (np. obrzędowości dorocznej i rodzinnej czy w zwyczajach). Lubelszczyzna przez wieki swoich dziejów była ojczyzną wielu nacji, żyjących obok siebie Polaków, Żydów, Ukraińców, Litwinów, Białorusinów, Tatarów, Ormian współistniejących, ubogacających się wzajemnie różnorodnością kulturową i obyczajową. W przekazie pokoleniowym wyrażana była jedność norm estetycznych, moralnych, tożsamość ideałów i podobieństwo wzorów życia, hierarchię wartości danej wspólnoty oraz zbliżone przeżywanie i interpretowanie świata. Burzliwy wiek XX przyniósł znaczne zmiany, zniszczenia, przesiedlenia, migracje. To nie mogło nie mieć wpływu na oblicze kulturowe poszczególnych miejscowości i regionów. Tam, gdzie tych przemieszczeń ludnościowych było mniej lub istniała konieczność zachowania własnej wyrazistej tożsamości, gdzie było świadome współdziałanie dworu i parafii w ochronie tradycji i tożsamości kulturowej, tam nie ma problemów z jej ciągłością. Następowala naturalna transmisja pokoleniowa - rodzice posługujący się w codziennej mowie gwarą przekazywali ją dzieciom, podobnie jak z dumą noszony strój ludowy, taniec, pieśń oraz muzykę. Niezależnie od zachodzących przemian kulturowych i trudności ekonomicznych obserwujemy znaczną aktywność kulturową środowisk wiejskich i małomiasteczkowych. Tendencje te widoczne są w budzeniu i ugruntowywaniu się świadomości odrębności regionalnej, budowaniu tożsamości lokalnej i poszukiwaniu korzeni kultury. Można je zaobserwować również w ożywieniu działań stowarzyszeń regionalnych, aktywności amatorskich zespołów artystycznych już istniejących oraz powstawaniu nowych.

Ludności wiejskiej od zarania wieków towarzyszyło rzemiosło, które zaspokajało większość potrzeb danej społeczności. Jak inne dziedziny życia podlegało ewolucji, podążając za rozwojem technologii, zmianami stylu życia i oczekiwań użytkowników. Wraz z pojawieniem się produkcji fabrycznej, a także zastąpieniem (bądź wyparciem) niektórych narzędzi i przedmiotów, wynikających z zaniku ich funkcji, rzemiosło zostało zmarginalizowane. Ilość depozytariuszy rzemiosła poszczególnych branż drastycznie zmalała – ze względu na zmniejszone zapotrzebowanie na ich wyroby, ale także brak zainteresowania kontynuatorów tradycji. Poszczególne dziedziny rękodzieła obecnie

¹⁹ Pismo Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, znak: KD.5120.1.1.2024 z dnia 9.01.2024 r., s. 3

²⁰ Tamże, s. 3

postrzegane są jako „ginące zawody”, otrzymując różnego rodzaju wsparcie systemowe służące przetrwaniu wielowiekowej tradycji. Tworzone są izby regionalne, organizowane warsztaty i pokazy, stanowiące jednocześnie atrakcję turystyczną. Działania te przybrały kierunek zmierzający do wykreowania produktu lokalnego związanego z kulturą i tradycją ludową, promującego określony region województwa, stanowiąc jednocześnie źródło dochodu twórców ludowych. Takie dziedziny rzemiosła jak ciesielstwo, powroźnictwo, bednarstwo czy kołodziejstwo niemal całkiem zanikły. Natomiast inne, m.in. garncarstwo, kowalstwo czy tkactwo, za sprawą organizacji wydarzeń kulturalnych z udziałem twórców danego rzemiosła, upowszechniły nieco te dziedziny twórczości. Służą temu tematyczne wydarzenia, takie jak Ogólnopolskie Spotkania Garncarskie w Łążku Garncarskim, czy Ogólnopolskie Targi Sztuki Kowalskiej w Wojciechowie. Ponadto w regionie organizowanych jest wiele jarmarków, festiwali, targów o zasięgu lokalnym i ponadregionalnym, na które zapraszani są twórcy ludowi różnych dziedzin rękodzieła. Najlepiej zostały zachowane te dziedziny rzemiosła, których nie można zastąpić produkcją masową, takie jak plecionkarstwo i wikliniarstwo, do wyrobu których używa się wikliny, słomy, rogożyny, korzeni, łyka traw czy młodych pędów drzew.

Różne dziedziny twórczości ludowej są nieregularnie reprezentowane na obszarze Lubelszczyzny. Najbardziej znany ośrodek rzeźby ludowej, związanej niemalże wyłącznie z tematyką sakralną, skupiony jest wokół Łukowa. Stosunkowo mało znane i rozpowszechnione jest malarstwo ludowe, które najbardziej kojarzone było z twórczością zmarłego niedawno Stanisława Koguciuka z Pławanic. Nieco bardziej upowszechniona jest plastyka obrzędowa, związana szczególnie ze świętami Bożego Narodzenia oraz Wielkanocy. Najważniejsze elementy plastyki obrzędowej obecne na terenie Lubelszczyzny to pająki, ozdoby choinkowe, palmy, pisanki, wieńce dożynkowe, wycinanki i kwiaty z bibuły. Z okresem świąt Bożego Narodzenia wiąże się bogata obrzędowość doroczna, która na terenie Lubelszczyzny reprezentowana jest bardzo zróżnicowanymi formami kolędniczymi, a wśród nich m. in. Herody, chodzenie ze zwierzętami (koniem, niedźwiedziem, bocianem, kozą), kolędowanie z gwiazdą, Szczodraki, Dunajowanie, Brodacze, kolędowanie z wężem i inne. Ze świętami Wielkanocy natomiast wiąże się tradycja wielkanocnego bębnienia, praktykowana m.in. w Janowcu i Zakrzówku.

Uzupełnieniem kodu kulturowego danej społeczności jest gwara regionalna i strój tradycyjny, będące wyznacznikiem grup etnograficznych. Gwara wpisuje się w lokalną i regionalną przestrzeń kulturową jako system norm, komunikatów i znaków językowych, przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Gwara to dziedzictwo powoli ginące, bo zmienia się obraz kulturowy, sposób gospodarowania i życia na wsi. Podobnie jak stroje ludowe, do niedawna będące wyznacznikiem grup etnicznych, obecnie wyszły już całkowicie z codziennego użycia. Na terenie Lubelszczyzny można wyróżnić następujące grupy kostiumologiczne: strój podlaski nadbużański – z odmianą włodawską, radzyńską, mazurską i północno-wschodnią, strój chełmski, strój hrubieszowsko-tomaszowski, strój zamojski, strój biłgorajsko-tarnogrodzki, strój krasnostawski, strój kraśnicko-janowski, strój krzczonowski (najbardziej rozpowszechniony), strój powiśla puławskiego, strój lubartowski, strój rycki i strój łukowski. Współcześnie stroje ludowe są popularyzowane niemal wyłącznie przez twórców i artystów ludowych oraz licznie reprezentowane na terenie województwa zespoły pieśni i tańca – dziecięce, młodzieżowe i studenckie, które wykorzystują strój ludowy jako dopełnienie prezentacji układów choreograficznych tańców tradycyjnych poszczególnych regionów. Strój ludowy występujący na Lubelszczyźnie jest przedmiotem badań naukowych, których opracowania, za sprawą dr hab. prof. UMCS Marioli Tymochowicz, ukazują się w kolejnych tomach wydawnictwa „Stroje tradycyjne województwa lubelskiego”.

Lubelszczyzna należy do grona tych regionów Polski, gdzie folklor muzyczny jest ciągle żywy. Na jej terenie działa wielu śpiewaków oraz liczne amatorskie zespoły śpiewacze, powstanie których przypadło na ostatnie dekady minionego wieku. Geneza powstania tych zespołów najczęściej wynikała z potrzeby uatrakcyjnienia lokalnych wydarzeń kulturalnych. To głównie za ich pośrednictwem kontynuowany jest przekaz pokoleniowy. Wiele spośród tych zespołów miało i nadal ma w swoich szeregach śpiewaczki, które przyswoiły repertuar kiedy jeszcze w sposób naturalny funkcjonował w ich środowisku kulturowym. To jest bezcenne źródło lokalnego repertuaru pieśniowego wraz z zachowaniem stylu wykonawczego i gwary. Z czasem potrzeba wyjścia poza własne środowisko i uczestnictwa w przeglądach i festiwalach o zasięgu regionalnym i ogólnopolskim, a także chęć podjęcia rywalizacji i wyróżnienia się w dedykowanych dla folkloru konkursach, dopingowała zespoły do podejmowania aktywności w kierunku poszukiwania zapomnianych pieśni, tekstów podań ludowych, obrzędów, wierzeń, odtworzenia stroju ludowego czy regionalnych odmian tradycyjnych tańców ludowych. Wiele z tych pieśni, w melodyce zwłaszcza, ma proveniencję średniowieczną. Taki repertuar i styl wykonawczy jest doceniany na Ogólnopolskim Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu Dolnym – jednym z najstarszych wydarzeń pielęgnujących tradycyjny folklor muzyczny – pieśniowy i instrumentalny. Podczas festiwalu organizowane są również Targi Sztuki Ludowej, prezentujące najwybitniejszych twórców ludowych z całego kraju, niemal we wszystkich dziedzinach rękodzieła ludowego. Festiwal wraz z Targami Sztuki odgrywają ważną rolę inspirującą i promującą najcenniejsze wartości dziedzictwa kulturowego, za co został wpisany na Krajową listę dobrych praktyk w ochronie dziedzictwa kulturowego. Ogromnym zagrożeniem dla tradycyjnej kultury ludowej jest jej homogenizacja oraz wpływ kultury masowej. Bardzo często zespoły ludowe – zwłaszcza te nowo powstałe, jako źródło wiedzy wykorzystują internet, sięgając do repertuaru z innych regionów, albo do melodii popularnych – biesiadnych. Część zespołów nie jest w stanie dopracować się repertuaru i poziomu artystycznego pozwalającego im sięgać po laury na ogólnopolskich czy nawet wojewódzkich konkursach. Wskazana jest zatem pomoc merytoryczna ze strony znawców folkloru, którzy pomogą w doborze tradycyjnego repertuaru oraz ukierunkują wykonawstwo na sposób najbardziej reprezentatywny dla miejsca jego pochodzenia. Owo wsparcie jest bardzo pożądane, zwłaszcza, że zespoły zazwyczaj pełnią dwojaką rolę: pielęgnowanie tradycji oraz kulturotwórczą we własnym środowisku, zapewniając podtrzymywanie trwałości kultury ludowej jako procesu.

Instrumentalny folklor muzyczny na Lubelszczyźnie wykonywany jest przez solistów instrumentalistów oraz kapele, niestety znacznie mniej liczne niż zespoły śpiewacze. Pod tym względem obszar Lubelszczyzny wykazuje znaczne kulturowe zróżnicowanie. Na południu ukazuje wpływ kapel regionu rzeszowskiego, natomiast w północnej części uwidacznia związek z Mazowszem i Podlasiem. Typowym archaicznym składem kapeli na Lubelszczyźnie były skrzypce i bębenek obręczowy. Inne tradycyjne instrumenty występujące w naszym regionie, takie jak oktawki biłgorajskie, suka biłgorajska, harmonia polska, okaryna czy ligawa oraz narzędzia muzyczne, są znacznie mniej reprezentowane. Obecnie najczęściej można spotkać kapele i grupy wokalne-instrumentalne, mające z kapelami tradycyjnymi niewiele wspólnego, których skład instrumentalny jest przypadkowy, a wykonywany repertuar popularny, biesiadny, występujący w obiegu ogólnopolskim. Tradycja muzycznego folkloru instrumentalnego pielęgnowana jest dzięki nielicznym muzykantom, których wartość repertuaru i umiejętność jego stylowego wykonania, wielokrotnie była potwierdzona najwyższymi nagrodami m.in. na Ogólnopolskim Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu Dolnym. Poza działalnością solistyczną i zespołową prowadzą także naukę gry na tradycyjnych instrumentach, przekazując

jednocześnie unikatowy repertuar. Przykładem takiej działalności jest Szkoła Suki Biłgorajskiej, którą prowadzi rekonstruktor tego instrumentu Zbigniew Butryn z synem Krzysztofem. W tym zestawieniu nie można pominąć orkiestr dętych, które trwale wpisały się w krajobraz kultury polskiej wsi. Niektóre z nich pielęgnują repertuar będący swego czasu w obiegu kapel ludowych, a który został niejako „przetranskrybowany” na instrumentarium dęte, najczęściej z zachowaniem wielu elementów stylu wykonawczego. Zwłaszcza, że szeregi takich orkiestr często zasilali wiejscy muzykanci.

Bezcenną wiedzę przejętą od poprzednich pokoleń, artyści ludowi wykorzystują także w działalności zespołów teatralnych. Przygotowują widowiska teatralne (najczęściej oparte na obrzędach), pisząc scenariusze, tworząc scenografie, dobierając zgodne z tradycją rekwizyty i kostiumy. Sztuka ta wymaga kunsztu aktorskiego, obycia scenicznego i umiejętności stworzenia widowiska teatralnego. Zespoły mają możliwość zaprezentowania swoich spektakli na odbywających się w Tarnogrodzie i Stoczku Łukowskim Międzywojewódzkich Sejmikach, z których najlepsze spektakle nominowane są do udziału w Ogólnopolskim Sejmiku Teatrów Wsi Polskiej w Tarnogrodzie. Osnową wielu spektakli jest przygotowanie tradycyjnych potraw, które są nieodłącznym elementem niemal każdego przedstawienia. Odtwarzanie dawnych przepisów i sposobów przygotowania potraw również dobrze służy zachowaniu tradycji. Na liście produktów regionalnych, prowadzonej przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, znajduje się 259 produktów z województwa lubelskiego. Przykładem wydarzenia nawiązującego do tradycji kulinarnej regionu jest Festiwal Kaszy „Gryczaki” w Janowie Lubelskim.

Z uwagi na diametralną zmianę funkcji folkloru, ważną rolę do spełnienia w kontekście pomocy w zachowaniu dziedzictwa kulturowego mają animatorzy i organizatorzy życia kulturalnego w regionie oraz samorządy wszystkich szczebli. Zespoły skupiające depozytariuszy tradycji oczekują wsparcia merytorycznego od instruktorów, opieki organizacyjnej instytucji kultury oraz mecenatu samorządu terytorialnego. Samorząd Województwa Lubelskiego wychodzi naprzeciw tym oczekiwaniom organizując co roku konkurs ofert na wspieranie realizacji zadań publicznych Województwa Lubelskiego w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego. Zakres tego wsparcia obejmuje m.in. wspieranie twórczości ludowej, ochrony unikalnych i zanikających zawodów i umiejętności artystycznych, wspieranie inicjatyw kulturalnych mniejszości narodowych i etnicznych, a także promowanie działalności historycznej oraz dziedzictwa narodowego. Depozytariusze kultury oczekują także docenienia trudu pracy społecznej. Obecnie to oni w głównej mierze pełnią niezwykle cenną rolę kulturotwórczą w swoich miejscowościach, jednocześnie chroniąc niematerialne dziedzictwo kulturowe.

Regulację prawną w zakresie ochrony dziedzictwa niematerialnego, obok dotychczasowych uregulowań, wprowadza Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przyjęta przez Konferencję Generalną ONZ w Paryżu w dniu 17 października 2003 r. oraz ratyfikowana przez Polskę 16 sierpnia 2011 r. (podana do publicznej wiadomości: Dz. U. Nr 172, poz. 1018) stanowiąc tym samym przyjęcie uregulowań prawa międzynarodowego. Celem konwencji jest ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego; zapewnienie poszanowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup i jednostek; wzrost, na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym, świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Zgodnie z zapisami konwencji „niematerialne dziedzictwo kulturowe” oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne

dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Przejawia się m.in. w dziedzinach:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe,
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne,
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata,
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

„Ochrona” oznacza środki mające na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności poprzez formalne i nieformalne nauczanie, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa.²¹

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego prowadzi nabór wniosków o wpis na „Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego”. Opracowany przez Narodowy Instytut Dziedzictwa program, którego elementem jest Lista, koncentruje się na ochronie żywego, niematerialnego dziedzictwa kulturowego poprzez podtrzymywanie jego trwania i przekazywania z pokolenia na pokolenie. Ważną rolę w realizacji Programu mają do odegrania m.in. jednostki samorządu terytorialnego. Ministerstwo zachęca samorządy do włączenia się do Programu poprzez gromadzenie informacji na temat dziedzictwa niematerialnego w Polsce, inicjowanie programów, mających na celu ochronę dziedzictwa oraz współpracę w zakresie działań, związanych z jego ochroną, dokumentacją i popularyzacją. Narodowy Instytut Dziedzictwa prowadzi także Krajowy rejestr dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, który zawiera programy, projekty i działania – krajowe, regionalne lub ponadregionalne praktyki, mające na celu ochronę dziedzictwa, najlepiej odzwierciedlające zasady i cele Konwencji.

Do czasu przygotowania tego programu, na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego z terenu województwa lubelskiego zostały wpisane następujące elementy:

- Perebory – nadbużańskie tradycje tkackie – data wpisu: 4.06.2016 r.
- Zwyczaj dunajowania w Łukowej i okolicach – data wpisu: 5.11.2020 r.
- Brodacze ze Sławatycz – zwyczaj pożegnania starego roku – data wpisu: 1.12.2021 r.

Do Krajowego rejestru dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego zostały wpisane:

- Sejmiki wiejskich zespołów teatralnych i ogólnopolski ruch wiejskich amatorskich zespołów teatralnych;
- Ogólnopolski Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych z Targami Sztuki Ludowej.

---

²¹ (Fragment konwencji UNESCO dotyczący niematerialnego dziedzictwa kulturowego)

6. Zabytki będące w posiadaniu Województwa Lubelskiego lub jednostek organizacyjnych Województwa Lubelskiego

W zasobach mienia Województwa Lubelskiego znajduje się 28 obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa lubelskiego lub mających charakter zabytkowy. Wśród nich znajduje się 1 zabytek użytkowany przez jednostkę oświatowo-edukacyjną, 17 obiektów użytkowanych przez Samorządowe Instytucje Kultury, 3 obiekty zarządzane przez Lubelskie Centrum Technologii i Innowacji, 1 obiekt użytkowany przez Wojewódzkie Biuro Geodezji oraz 6 obiektów użytkowanych przez jednostki ochrony zdrowia. Należą do nich:

1. Kamienica przy ul. Dominikańskiej 5 w Lublinie – będąca siedzibą Lubelskiego Samorządowego Centrum Doskonalenia Nauczycieli w Lublinie (wpisana do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Lublinie z 3.02.1984, znak: KL.IV.5349/4/84, nr rejestru zabytków A/870).

Obiekty użytkowane przez wojewódzkie samorządowe instytucje kultury:

1. Budynek Teatru przy ul. G. Narutowicza 17 w Lublinie użytkowany przez Teatr im. Juliusza Osterwy w Lublinie (budynek wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Lublinie z 10.03.1967, znak: Kl.V-7/172/67, nr rejestru zabytków A/263).
2. Zespół pałacowo-parkowy w Gardzienicach Pierwszych użytkowany przez Ośrodek Praktyk Teatralnych „Gardzienice” (część parku włączonego do ewidencji zabytków i dawna oficyna zamkowa, wpisana do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Lublinie z 15.01.1972, znak: KL.IV-7/4/72, nr rejestru zabytków A/451).
3. Zespół architektoniczny: dwie oficyny popijarskie i gmach d. Lubelskiego Związku Pracy Kulturalnej przy ul. G. Narutowicza 4 w Lublinie, użytkowany przez Wojewódzką Bibliotekę Publiczną im. H. Łopacińskiego w Lublinie (wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Lublinie z 14.03.1970, znak: Kl.V-7/15/70, nr rejestru zabytków A/459).
4. Zespół krajobrazowo – architektoniczny skansenu przy Al. Warszawskiej 96 w Lublinie użytkowany przez Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie (wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Lublinie z 31.03.1981, znak: KL.IV.5349/1/81, nr rejestru zabytków A/813).
5. Zabytki użytkowane przez Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym:
  - Zamek w Janowcu (Oblasach) wraz z terenem, jego ukształtowaniem i zadrzewieniem (wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Lublinie z 17.02.1987, znak: KL.IV.5349/24/37, nr rejestru zabytków A/500),
  - Dwór z Moniaków (wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Lublinie z 17.05.1972, znak: KL.IV-7/44/72, nr rejestru zabytków A/500),
  - Spichlerz z Kurowa (wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Lublinie z 5.07.1978, znak: KL.IV-7/8/78 i decyzja WKZ w Lublinie z 14.03.1981, znak: KL.IV-5349/15/81, nr rejestru zabytków A/500),
  - Spichlerz z Podlodowa (wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja GKZ Woj. Warszawskiego z 13.09.1973, znak: KL.III.680/15/73, nr rejestru zabytków A/500),
  - Dom arch. Karola Sicińskiego przy ul. Krzywe Koło 4 w Kazimierzu Dolnym (zabytek włączony do ewidencji zabytków, położony na obszarze wpisanym do rejestru zabytków –zespołu urbanistyczno-architektoniczno-krajobrazowego miasta Kazimierz Dolny, nr rejestru zabytków A/46),

- Willa „Pod wiewiórką” (tzw. Kuncewiczówka), ul. Małachowskiego 19 w Kazimierzu Dolnym (wpisana do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Lublinie z 28.01.1985, znak: KL.IV.5349/6/85, nr rejestru zabytków A/892),
  - Kamienica „Celejowska”, ul. Senatorska 11/13 w Kazimierzu Dolnym (wpisana do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Lublinie z 31.01.1967, znak: Kl.V-7/34/67, nr rejestru zabytków A/154),
  - Spichlerz „Ulanowskich” przy ul. Puławskiej 54 w Kazimierzu Dolnym (wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Lublinie z 24.05.1975, znak: KL.IV-7/21/75, nr rejestru zabytków A/692),
  - Spichlerz „Feiersteina” przy ul. Puławskiej 60 w Kazimierzu Dolnym (wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Lublinie z 14.10.1981, znak: KL.IV.5349/16/81, nr rejestru zabytków A/827),
  - Dom z Modliborzyc przy ul. Puławskiej 54a w Kazimierzu Dolnym (wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja Dyr. Wydz. Kultury i Sztuki UW w Tarnobrzegu z 24.09.1982, znak: KL.VI-5340/259/82 i decyzja WKZ w Lublinie z 14.04.1992, znak: WKZ-KD/Rn/001/65/710/92, nr rejestru zabytków A/420),
  - Dwór z Gościeradowa przy ul. Podzamcze 20 w Kazimierzu Dolnym (wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Lublinie z 14.04.1965, znak: Kl.V-7/8/65; decyzja WKZ w Lublinie z 16.04.1981, znak: KL.IV-5349/17/81 i decyzja WKZ w Lublinie z 5.03.1992, znak: WKZ-KD/Rn/001/43/469/92, nr rejestru zabytków A/181),
  - grodzisko z okresu wczesnego średniowiecza w Żmijowiskach (wpisane do rejestru zabytków woj. lubelskiego pod nr C/1, decyzja LWKZ IA-4422/465/5154/2002 z 05 grudnia 2002 r.) - Oddział Grodzisko Żmijowiska Muzeum Nadwiślańskiego w Kazimierzu Dolnym,
  - grodzisko z okresu wczesnego średniowiecza Kłodnicy, gm. Wilków (wpisane do rejestru zabytków woj. lubelskiego po nr C/9, decyzja WKZ znak: KL.V-7/254/67 z 20 października 1967 r.).
6. Zespół pałacowo-parkowy w Kozłowie, użytkowany przez Muzeum Zamoyskich w Kozłowie (wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Lublinie z 16.06.1970, znak: Kl.V-7/13/70; decyzja WKZ w Lublinie z 16.03.1995, znak: WKZ-KD/IV/44/749/95; nr rejestru zabytków A/457).

Obiekty użytkowane przez Lubelskie Centrum Technologii i Innowacji:

1. Zespół dworsko – parkowy w Zamieściu, właściwy obręb geod. Świerże (wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Chełmie z dn.11.07.1995, znak: PSOZ IV-6760/17/94; nr rejestru zabytków A/183).
2. Budynek przy ul. Plebanka 17a w Kazimierzu Dolnym (wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja Dyr. Wydz. Kult. i Sztuki UW w Lublinie z 30.04.1977, znak: KL.IV-7/2/77; nr rejestru zabytków A/716).
3. Pałac Tarłów przy ul. Dolnej Panny Marii 3 w Lublinie (wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Lublinie z 31.07.1972, znak: Kl.IV-7/73/72; nr rejestru zabytków A/625).

Obiekt użytkowany przez Wojewódzkie Biuro Geodezji w Lublinie:

1. Budynek przy ul. Zamenhofa 4 w Zamościu (zabytek włączony do ewidencji zabytków, położony na obszarze wpisanym do rejestru zabytków – Starego Miasta Zamościa, w obrębie fortyfikacji, nr rejestru zabytków A/48).

Obiekty użytkowane przez jednostki ochrony zdrowia:

1. Zespół parkowy w Suchowoli, użytkowany przez Wojewódzki Szpital dla Nerwowo i Psychicznie Chorych w Suchowoli, obejmujący park i oficynę (wpisane do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Białej Podlaskiej z 31.12.1983, znak: KL.VII-5340/30/83; nr rejestru zabytków A/1427)
2. Zespół pałacowo – parkowy w Celejowie użytkowany przez Samodzielny Publiczny Psychiatryczny Zakład Opiekuńczo – Leczniczy w Celejowie (wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Lublinie z 21.08.1979, znak: KL.IV.5349/11/79; nr rejestru zabytków A/787)
3. Zespół klasztorny w Radecznicy, użytkowany w części przez Samodzielny Publiczny Wojewódzki Szpital Psychiatryczny w Radecznicy (budynek d. Liceum wraz z terenem nieruchomości, wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Zamościu z 27.07.1978, znak: KL.IV-534-5/78; nr rejestru zabytków A/1305)
4. Zespół d. kościoła i klasztoru karmelitów trzewickowych przy ul. Biernackiego 5/9 w Lublinie, użytkowany w części przez Samodzielny Publiczny Szpital Wojewódzki im. Jana Bożego w Lublinie (budynki poklasztorne, wpisane do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Lublinie z 13.02.1967, znak: Kl.V-7/82/67; nr rejestru zabytków A/197)
5. Zespół pałacowy w Adampolu, użytkowany przez Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej Gruźlicy i Chorób Płuc w Adampolu (wpisany do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Chełmie z 28.08.1981, znak: KL.IV-5346/81/81; nr rejestru zabytków A/1135)
6. Zespół dworsko–parkowy przy ul. Abramowickiej 2 w Lublinie, użytkowany w części przez Szpital Neuropsychiatryczny im. prof. M. Kaczyńskiego SP ZOZ w Lublinie (dwór i część parku, wpisane do rejestru zabytków woj. lubelskiego, decyzja WKZ w Lublinie z 16.04.1981, znak: Kl.IV.5349/4/81; nr rejestru zabytków A/815)

a) Remonty i inwestycje w zabytkach będących w posiadaniu Województwa Lubelskiego lub jednostek organizacyjnych Województwa Lubelskiego w latach 2019-2022

Samorząd Województwa Lubelskiego systematycznie realizuje inwestycje i remonty w obiektach zabytkowych jednostek organizacyjnych, służące ich zabezpieczeniu, renowacji, dostosowania do rodzaju działalności jaką sprawują oraz przystosowaniu do dostępności osób z niepełnosprawnościami.

- Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym zrealizowało projekt „Remont konserwatorski i modernizacja ekspozycji w wybranych zabytkowych obiektach Muzeum Nadwiślańskiego w Kazimierzu Dolnym...”, obejmujący spichlerz „Ulanowskich”, dom z Modliborzyc, dwór z Gościeradowa, kamienicę „Celejowską” i willę „Pod wiewiórką” (tzw. Kuncewiczówkę). Całość projektu objęła kwotę 21.965.686,69 zł, dla którego źródłem finansowania było Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej (Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko) oraz Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.

- W Muzeum Zamoyskich w Kozłowie wykonano prace w następującym zakresie: przebudowa, rewitalizacja i konserwacja budynków zespołu pałacowo-parkowego w Kozłowie (dwóch oficyn, stajni, teatralni) z adaptacją na cele kulturowe i turystyczne na kwotę 38702265,94 zł pochodzących z EFRR, budżetu Województwa Lubelskiego i środków własnych instytucji; wykonanie prac zabezpieczająco-konserwatorskich i profilaktycznych tarasu południowego korpusu głównego pałacu oraz zabezpieczenie odcinka południowego muru ogrodzeniowego na kwotę 221.500,00 zł pochodzących z dotacji Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz środków własnych instytucji; konserwacja i naprawa rynnowania na budynkach Muzeum w kwocie 43 252,46 zł pochodzących ze środków własnych instytucji.
- W budynkach użytkowanych przez Wojewódzką Bibliotekę Publiczną im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie zrealizowano inwestycje służące dostosowaniu pomieszczeń bibliotecznych do potrzeb funkcjonowania oraz wymianę pokrycia dachowego. Koszt realizacji inwestycji wyniósł 639.026,94 zł pochodzących z budżetu Województwa Lubelskiego oraz środków własnych instytucji.
- Muzeum Wsi Lubelskiej prowadziło prace związane z naprawami, czyszczeniem i wymianą elementów, uzupełnianiu ubytków, konserwacji i zabezpieczenia w obiektach: szkoła z Bełżca, chałupa z Brzezina, obora z Karczmisk, obora z Huty Dzierżyńskiej, obora z Żukowa, kurnik z Nowej Wsi, stodoła z Uścimowa, chałupa z Mościsk, chałupa z Tarnogóry, chałupa z Niemiec, stodoła z Bukowej, stajnia podworska, chałupa z Turowoli, rzeźnia z Siedliszcza, stodoła z Urzędowa, stajnia z Niemiec, chałupa z Głodna, stodoła dwukłepiskowa z Ostrowa, obora z Maśluch, dworek Harasiewiczówka, stodoła z Brzezina, kiosk z Krasnegostawu, chałupa z Dubienki i chałupa z Trzebieszowa. Koszt prac wyniósł 585.017,90 zł pochodzących ze środków własnych instytucji.
- W budynku Teatru im. Juliusza Osterwy w Lublinie wykonano następujące prace: modernizacja wewnętrznej instalacji wodnej i przeciwpożarowej, wykonanie przyłącza kanalizacyjnego i deszczowego od ul. Kapucyńskiej, zabezpieczenie gzymsów i balkonów, remont dachu budynku. Na realizację tych prac przeznaczono 626,578,99 zł pochodzących z budżetu Województwa Lubelskiego oraz środków własnych instytucji.
- W kamienicy użytkowanej przez Lubelskie Samorządowe Centrum Doskonalenia Nauczycieli przy ul. Dominikańskiej 5 w Lublinie została przeprowadzona naprawa elementów instalacji grzewczej na kwotę 7.946,44. Środki pochodziły z budżetu własnego jednostki.
- W budynku głównym Wojewódzkiego Szpitala dla Nerwowo i Psychicznie Chorych w Suchowoli, położonym na terenie zespołu parkowego wpisanego do rejestru zabytków, przeprowadzono modernizację kotłowni na kwotę 76.396,49 zł ze środków własnych.
- W pałacu w Celejowie, w zespole pałacowo-parkowym, wykonano prace zabezpieczające elewację na kwotę 110.747,00 zł pochodzących ze środków własnych oraz wykonano termomodernizację budynku oddziału I, której koszt wyniósł 610.670,00 zł, z czego 425.961,30 zł dofinansowano z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego.
- W budynkach poklasztornych w zespole d. kościoła i klasztoru karmelitów trzewickich przy ul. Biernackiego 5/9 w Lublinie – wykonano prace remontowe, konserwacyjne oraz funkcjonalno-użytkowe na kwotę 654.472,37 zł pochodzących z budżetu Województwa Lubelskiego oraz środków własnych jednostki.
- W budynku dworu w zespole dworsko-parkowym przy ul. Abramowickiej w Lublinie zrealizowano projekt pn.: Poprawa efektywności energetycznej i podwyższenie standardu

techniczno-użytkowego zabytkowego budynku Szpitala Neuropsychiatrycznego im. Prof. Mieczysława Kaczyńskiego SPZOZ w Lublinie. Koszt realizacji projektu w kwocie 9.336.501,70 zł pochodził z budżetu Województwa Lubelskiego, Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej oraz środków własnych jednostki.

- W budynku przy ul. Zamenhofs 4 w Zamościu przeprowadzono prace polegające na dostosowaniu sanitariatów do potrzeb osób z niepełnosprawnościami oraz remoncie dwóch pomieszczeń i korytarza na parterze budynku. Koszt wykonania remontu sfinansowanego ze środków własnych wyniósł 77.010,80 zł.

b) Remonty i inwestycje w obiektach zabytkowych na terenie województwa lubelskiego realizowane w latach 2019-2022

W obiektach zabytkowych znajdujących się na terenie województwa lubelskiego systematycznie prowadzone są prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane służące m. in. powstrzymaniu degradacji obiektów oraz zachowaniu substancji zabytkowej. Poza środkami własnymi oraz środkami z funduszy europejskich przeznaczanymi na ten cel, ważnym źródłem finansowania są dotacje przyznawane przez uprawnione do tego podmioty. Inwestycje najliczniej realizowane były w obiektach sakralnych. Zakres działań obejmujących prace konserwatorsko – restauracyjne i roboty budowlane dotyczył m.in.: więźby i poszycia dachowego, elewacji budynku, dekoracji sztukatorskiej, renowacji ołtarza, polichromii ścian i sklepienia, wymiany stolarki okiennej i drzwiowej, zabezpieczenia konstrukcji obiektu, izolacji przeciwwilgociowej, wymiany starych instalacji, montaż instalacji przeciwpożarowych według zaleceń przeciwpożarowych, itp. Na podstawie informacji przesłanych do Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego przez organy uprawnione do udzielania dotacji w związku z ustawowym obowiązkiem wzajemnego informowania się o udzielonych dotacjach, czyli Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i jednostki samorządu terytorialnego, wynika, że:

- w 2019 roku udzielono 93 dotacji na kwotę 9 085 437,94 zł
- w 2020 roku udzielono 90 dotacje na kwotę 7 727 746,00 zł
- w 2021 roku udzielono 47 dotacji na kwotę 7 470 000,00 zł
- w 2022 roku udzielono 139 dotacji na kwotę 12 521 537,00 zł

III. Cele i kierunki działań wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami Województwa Lubelskiego na lata 2023-2026

Wojewódzki program opieki nad zabytkami w swoich założeniach uwzględnia aktualny stan prawy i faktyczny. Po części stanowi kontynuację i rozwinięcie poprzednio obowiązujących programów, uzupełniony został o cele i działania podążające za zmieniającą się świadomością i oczekiwaniami społeczeństwa. Założeniem programu jest, między innymi, dążenie do rewaloryzacji zasobów dziedzictwa kulturowego w obszarach wymagających interwencji. Należy zauważyć, że sukcesywnie następuje poprawa w zakresie stanu zachowania obiektów zabytkowych, jednakże niezbędnym jest, aby świadomość wartości spuścizny historycznej oraz potrzeby opieki nad jej śladami była permanentnie kreowana i ukierunkowywana – zwłaszcza wśród jednostek samorządu terytorialnego, instytucji działających w tym obszarze, a także ogółu społeczeństwa. Założeniem programu są także starania służące promowaniu i udostępnianiu funkcjonujących już obiektów dla celów edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych.

Cel Strategiczny

Zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny, uwzględniające wymogi teraźniejszości i oczekiwania przyszłości, służące poprawie jakości życia mieszkańców województwa lubelskiego.

1. Cel operacyjny 1. Zachowanie potencjału krajobrazu kulturowego województwa.

Celowi temu przyświeca intencja zachowania dobrostanu zasobu dziedzictwa kulturowego, poprzez aktualizację oceny stanu zachowania oraz potrzeb konserwatorskich obiektów zabytkowych w regionie, w poszczególnych kategoriach, ze szczególnym zwróceniem uwagi na obiekty, w których zachodzi proces degradacji. Założenia te realizowane będą poprzez następujące działania:

Działanie 1. Zachowanie wartości krajobrazu kulturowego oraz miejsc i obiektów dziedzictwa.

Bardzo dynamicznie postępujący proces urbanizacji, którego konsekwencją są stale powstające nowe inwestycje, pociąga za sobą ryzyko zakłócenia ładu urbanistycznego, szczególnie w wartościowych układach przestrzennych. Prymarnym założeniem, które winno przyświecać podejmowanym działaniom, jest postrzeganie zespołu zabytkowego jako żywego elementu składowego współczesnego, rozwijającego się miasta lub wsi. Niewątpliwie wymaga to wnikliwej uwagi w celu powiązania nowych jakości ze starymi wartościami, zachowującymi oryginalną substancję materialną oraz konteksty kulturowe. Zgodnie z tym założeniem konieczne jest uwzględnianie wytycznych konserwatorskich oraz lokalnego charakteru zabudowy. Ze względu na wciąż niewystarczający poziom opieki i ochrony, należy zwracać szczególną uwagę na zapisy w planach ogólnych gminy. Ważnym zadaniem będzie uwzględnienie celów i utrzymanie spójności Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami z dokumentami planistycznymi i strategicznymi województwa lubelskiego. W stosunku do architektury i budownictwa wskazane są działania zmierzające do powstrzymania dewastacji otoczenia obiektów zabytkowych, wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego, przeciwdziałanie opuszczaniu obiektów i poszukiwanie nowych użytkowników. Natomiast w przypadku zabytków archeologicznych niezbędna jest potrzeba naukowego wsparcia badania i dokumentowania. W związku z tym zalecany jest udział instytucji wojewódzkich w akcjach wspierania lub przeprowadzania badań zabytków archeologicznych, szczególnie tych zagrożonych lub przedstawiających wyjątkową wartość historyczną i naukową. Istotnym elementem dbałości o zachowanie regionalnych zasobów dziedzictwa archeologicznego jest dążenie do zorganizowania na terenie województwa magazynu archeologicznego (składnicy dla ruchomych zabytków archeologicznych). W obiekcie tym winny być przechowywane w depozycie zabytki archeologiczne odkryte lub pochodzące z Lubelszczyzny, pozyskane podczas badań archeologicznych i poszukiwań, w wyniku odkryć przypadkowych, darowizn lub wydobyte podczas różnych inwestycji budowlanych. Celem zorganizowania tego rodzaju placówki byłoby zapewnienie warunków trwałego przechowywania, przeprowadzania odpowiednich prac konserwatorskich i udostępniania w celach naukowych zabytków archeologicznych stanowiących własność Skarbu Państwa. Problem braku miejsc magazynowych dla zabytków archeologicznych w istniejących na terenie województwa lubelskiego placówkach muzealnych oraz budowy i organizacji wojewódzkiej składnicy

archeologicznej jest podnoszony i nierozwiązany od prawie 20 lat. W 2005 r. pojawiła się pierwsza propozycja lokalizacji „Centralnych Magazynów Archeologicznych Lubelszczyzny” w Krasnobrodzie, która nie została zrealizowana.

Pilną potrzebę stworzenia tego rodzaju regionalnych obiektów magazynowych (składowic) w kraju, w tym m.in. na Lubelszczyźnie potwierdzają wyniki raportu Najwyższej Izby Kontroli sporządzonego w 2017 r., po przeprowadzonej kontroli przechowywania zbiorów archeologicznych gwarantujących prawidłową opiekę nad zabytkami i ich przechowywanie²². Powstanie tego rodzaju regionalnej placówki na terenie województwa lubelskiego pozwoliłoby rozwiązać problem właściwego przechowywania masowych zabytków archeologicznych - już pozyskanych, i zabezpieczyć przestrzeń dla tych, które w przyszłości zostaną odkryte (np. przy planowanych budowach dróg ekspresowych S12, S17 i S19).

Podmiot realizujący działanie: jednostki samorządu terytorialnego, środowiska naukowe, organizacje społeczne, podmioty gospodarujące w sferze kultur, właściciele i posiadacze obiektów

Działanie 2. Dbłość o zabytki własne województwa.

Sprawowanie opieki nad obiektami zabytkowymi, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki. Działanie to dotyczy finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy obiektach zabytkowych, których właścicielem jest Województwo Lubelskie lub jego jednostki organizacyjne. Finansowanie takie, służące przywracaniu świetności obiektów do pierwotnego ich kształtu, będzie polegać na zabezpieczeniu środków na wkład własny do realizowanych projektów, bądź na przekazaniu dotacji celowej.

Podmiot realizujący działanie: Samorząd Województwa Lubelskiego, jednostki organizacyjne, dla których organizatorem jest Samorząd Województwa Lubelskiego.

Działanie 3. Wspieranie działań służących ochronie dziedzictwa i krajobrazu kulturowego - aktywny udział w pozyskiwaniu środków na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych.

Działanie polega na promowaniu zintegrowanego i kompleksowego podejścia do ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego poprzez wspieranie lub kreowanie inicjatyw na rzecz ochrony zabytków, krajobrazu i wartości przyrodniczych wykraczających poza jedną jednostkę administracyjną. W zakres tych działań wchodzi także zgodne z kompetencjami pośrednictwo w pozyskiwaniu środków na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane.

Podmiot realizujący działanie: Samorząd Województwa Lubelskiego, jednostki samorządu terytorialnego

---

²² Informacja o wynikach kontroli, Ochrona zabytków archeologicznych odkrytych w związku z realizacją inwestycji budowlanych, LKI.430.003.2018 Nr ewid. 19/2017/P/17/074/LKI, NIK Delegatura w Kielcach, 2017, s. 23

2. Cel operacyjny 2. Promocja zasobów dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego oraz idei opieki nad zabytkami.

Głównym założeniem działań zaplanowanych do realizacji w tym celu operacyjnym jest popularyzacja i promocja bogactwa dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny. Realizowanie i wspieranie aktywnego marketingu tych zasobów będzie miało także wpływ na rozwój gospodarczy regionu. Ekspozowanie odrestaurowanych obiektów zabytkowych zaplanowane w poniższych działaniach, będzie służyć także krzewieniu idei opieki nad zabytkami, ukazując efekty starań w przywracaniu pierwotnego piękna i wartości śladów naszej historii.

Działanie 1. Utworzenie Szlaku Architektury Drewnianej Województwa Lubelskiego.

Na terenie Lubelszczyzny znajdują się liczne zabytki architektury drewnianej – sakralnej, rezydencjalnej, budowli użyteczności publicznej, czy budownictwa przemysłowego. Najbardziej reprezentatywne obiekty zostaną połączone w szlak turystyczny, który służąc promocji tych zabytków wzbogaci ofertę turystyczną województwa lubelskiego. Wyeksponowanie obiektów wpłynie także na wzmożoną troskę o stan ich zachowania.

Podmiot realizujący działanie: LROT, Samorząd Województwa Lubelskiego, jednostki samorządu terytorialnego.

Działanie 2. Przygotowywanie wydawnictw prezentujących bogactwo dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego.

Obiekty zabytkowe tworzą niepowtarzalny pejzaż krajobrazu kulturowego Lubelszczyzny. Jednak niektóre z nich rozpoznawalne są jedynie w wąskim kręgu lokalnego społeczeństwa. Celem tego działania jest prezentacja wartościowych obiektów w celu ich spopularyzowania. Dotarcie z taką informacją ma także służyć przekazaniu wiedzy i zbudowaniu w świadomości społecznej wartości historycznej, kulturowej i materialnej tych obiektów oraz potrzeby ich zachowania dla kolejnych pokoleń. Publikacje będą ukazywać się m.in. w wydawnictwach i biuletynach jednostek samorządu terytorialnego oraz w wydawnictwach dedykowanych promocji i turystyce.

Podmiot realizujący działanie: Samorząd Województwa Lubelskiego, jednostki samorządu terytorialnego, LROT

Działanie 3. Organizacja konkursu fotograficznego „Odkrywamy dziedzictwo Lubelszczyzny” z wydawnictwem pokonkursowym w formie kalendarza.

Przeprowadzenie konkursu ma na celu popularyzację obiektów zabytkowych Lubelszczyzny, zatrzymanych w kadrze fotografii zgłoszonych do konkursu, w którym mogą wziąć udział uczestnicy różnych kategorii wiekowych. Konkurs będzie organizowany cyklem corocznym, a jego podsumowaniem, poza wyłonieniem i nagrodzeniem laureatów, będzie m. in. wydawnictwo pokonkursowe w formie kalendarza ściennego zawierającego nagrodzone prace.

Podmiot realizujący działanie: Samorząd Województwa Lubelskiego

Działanie 4. Upowszechnianie idei opieki nad zabytkami i ochrony dziedzictwa kulturowego.

Bardzo ważnym działaniem, w kontekście dbałości o zachowanie dorobku ludzkości minionych epok, jest kształtowanie świadomości znaczenia tego dziedzictwa ze względu na jego historyczną, artystyczną i naukową wartość. Pielęgnowanie tego świadectwa, mimo, iż

wymaga szczególnej uwagi, współcześnie nie jest działaniem powszechnym. Dlatego zasadnym jest zachęcanie do działania oraz docenianie wszelkich przejawów aktywności w tym obszarze. Temu m.in. służą stypendia dla osób zajmujących się twórczością artystyczną, upowszechnianiem kultury i opieką nad zabytkami. Przyznawane są osobom fizycznym w celu wsparcia rozwoju ich umiejętności artystycznych oraz działań na rzecz ochrony dziedzictwa narodowego. Idei doceniania wkładu w zachowanie dziedzictwa kulturowego służą także coroczne nagrody kulturalne Województwa Lubelskiego. Nagrody przyznawane są we wszystkich dziedzinach kultury i sztuki o istotnym znaczeniu dla rozwoju działalności kulturalnej województwa lubelskiego, w tym m.in. za ochronę dóbr kultury oraz za pielęgnowanie i ochronę tradycji regionu.

Podmiot realizujący działanie: Samorząd Województwa Lubelskiego

3. Cel operacyjny 3. Żywa tradycja – inwentaryzacja i ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Lubelszczyzna jako obszar jest bardzo bogatym i wyrazistym kulturowo regionem. Co najważniejsze z ciągle żywymi przejawami funkcjonowania tradycji w wielu jej aspektach. Miała na to wpływ niewątpliwie specyfika regionu, ale także nie przerwana transmisja tradycji, która przekazywana bezpośrednio, w sposób ustny, jest warunkiem jej trwałości i autentyczności. Działania zaplanowane w tym celu mają za zadanie pomóc w określeniu tych przejawów, usystematyzowaniu i ochronie, a tym samym w odkrywaniu tożsamości regionalnej depozytariuszy tradycji i wzmacnianiu więzi społecznych.

Działanie 1. Zacieśnienie współpracy ze środowiskiem naukowym służącej eksploracji, identyfikacji i dokumentacji przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego subregionów Lubelszczyzny.

Specyfika Lubelszczyzny jako obszaru kulturowego jest od wielu lat obiektem badań wielu naukowców, tak że względu na swoje bogactwo różnorodności kultury tradycyjnej jak i dobrego jej zachowania. Eksplorując teren badacze podążają za odkrywaniem zjawisk, które jako autentyczne i unikatowe wyróżniają daną społeczność na tle innych grup etnograficznych. Badania takie, często prowadzone w ramach terenowych praktyk studenckich w porozumieniu samorządem danej gminy czy powiatu, finalizowane są konferencją naukową podsumowującą badania i różnymi wydawnictwami.

Podmiot realizujący działanie: uczelnie lubelskie, jednostki samorządu terytorialnego, samorządowe instytucje kultury, Samorząd Województwa Lubelskiego.

Działanie 2. Wpisy na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego unikatowych zjawisk występujących na terenie Lubelszczyzny.

Wpis na Krajową listę, która jest spisem przejawów „żywego”, niematerialnego dziedzictwa kulturowego, potwierdza, że dane zjawisko jest unikatowe i niepowtarzalne oraz przekazywane z pokolenia na pokolenie i stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy, które uznają dany element za część własnego dziedzictwa. Wpis taki pociąga za sobą konieczność opracowania planu ochrony służącego zabezpieczeniu elementu i podtrzymaniu jego żywotności, co bezpośrednio przyczyni się do jego przetrwania. Ogromną korzyścią w wymiarze społecznym (jeszcze na etapie przygotowania wniosku) jest fakt, że zgłoszenie odbywa się przy jak najszerszym możliwym udziale i zaangażowaniu zainteresowanej

wspólnoty, która tworzy, utrzymuje i przekazuje dany element dziedzictwa niematerialnego oraz za ich uprzednią świadomą zgodą.

Podmiot realizujący działanie: samorządowe instytucje kultury, jednostki samorządu terytorialnego.

Działanie 3. Wspieranie wydarzeń i inicjatyw służących ochronie i promocji niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz ich depozytariuszy.

Większość z praktykowanych do niedawna tradycji związanych z językiem, obrzędami, zwyczajami, wiedzą i umiejętnościami z zakresu rzemiosła tradycyjnego, zatraciła już swoje pierwotne funkcje. Praktykowanie ich przeniosło się w dużej mierze na sceny i estrady, gdzie eksponowane są podczas różnych spotkań, przeglądów, konkursów i festiwali. Pomimo tego, iż współcześnie są już wyrwane z kontekstu kulturowego, depozytariusze nadal podtrzymują praktykowanie w ich środowiskach niektórych elementów dziedzictwa kulturowego. Zachodzi także proces transmisji pokoleniowej za sprawą wykonawców młodszego pokolenia, którzy, posiadając duże pokłady wrażliwości kulturowej, chcą kontynuować dziedzictwo swoich przodków. Na potrzeby prezentacji scenicznej, chcąc w wiarygodny sposób zaprezentować swój „depozyt” kulturowy, dokładają wszelkich starań, żeby dotrzeć do mistrzów, od których w bezpośredni sposób przejmują repertuar, umiejętności i sposób wykonania. Kontynuatorzy tradycji - zwłaszcza tam, gdzie nastąpiło przerwanie ciągłości - docierają do archiwalnych źródeł repertuaru i wiedzy, by w sposób najbardziej wiarygodny tę tradycję rewitalizować. Prezentacjom różnych form niematerialnego dziedzictwa dobrze służą odbywające się cyklicznie od wielu lat wydarzenia kulturalne, które swoim regulaminem narzucają rygorystyczne wymagania prezentacji repertuaru w jak najbardziej tradycyjnej postaci. Jednym z mechanizmów służących zachowaniu tradycji jest Krajowy rejestr dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego. „Programy, projekty i działania w rozumieniu Konwencji UNESCO z 2003 r., to krajowe, lub regionalne lub ponadregionalne praktyki, mające na celu ochronę dziedzictwa, które najlepiej odzwierciedlają zasady i cele Konwencji.”²³ Na Lubelszczyźnie organizowane są dwa wydarzenia z długoletnią tradycją, które zostały wpisane do Krajowego rejestru dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, a są to: Ogólnopolski Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych z Targami Sztuki Ludowej w Kazimierzu Dolnym oraz Sejmiki wiejskich zespołów teatralnych i ogólnopolski ruch wiejskich amatorskich zespołów teatralnych, dla których podsumowaniem jest Ogólnopolski Sejmik Teatrów Wsi Polskiej w Tarnogrodzie. Instrumentem służącym ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest także – prowadzona przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi – lista produktów tradycyjnych. Receptury wpisanych tam potraw przekazywane są w transmisji pokoleniowej. Niektóre potrawy bądź produkty z listy, wiążą się z konkretnymi wydarzeniami historycznymi, mają osadzenie w lokalnych zwyczajach lub wchodzą w skład struktury obrzędów. Za sprawą wąskiego obszaru występowania, bardzo często stanowią identyfikację i promocję oraz dumę lokalnej społeczności. W czasie przypadającym na przygotowanie tego dokumentu na Listę produktów tradycyjnych województwa lubelskiego wpisanych było 259 produktów. Zadania w ramach tego działania będą polegać na wspieraniu wydarzeń i inicjatyw, które w swoich celach służą promocji, popularyzacji i ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Pomoc będzie realizowana poprzez obejmowanie wydarzeń patronatem, wspieranie merytoryczne, organizacyjne oraz finansowe.

---

²³ <https://niematerialne.nid.pl/niematerialne-dziedzictwo-kulturowe/krajowy-rejestr-dobrych-praktyk/>

Podmiot realizujący działanie: Samorząd Województwa Lubelskiego, samorządowe instytucje kultury, jednostki samorządu terytorialnego, organizacje społeczne.

IV. Źródła finansowania Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Lubelskiego na lata 2023-2026

Podstawowe źródła finansowania Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami stanowić będą budżety jednostek samorządu terytorialnego. Działania określone w programie, zwłaszcza ujęte w pierwszym celu, w większości wchodzić w zakres zadań własnych jednostek. W przypadku osób prawnych i fizycznych, posiadających tytuł prawny do zabytku, wynikający z prawa własności, realizacja tych działań odbywać się będzie m.in. poprzez dotacje na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, przyznawane przez organy do tego uprawnione. Działanie pod nazwą Utworzenie Szlaku Architektury Drewnianej będzie realizowane w głównej mierze przy wykorzystaniu środków z Funduszy Europejskich dla Lubelskiego 2021-2027. Pozostałe działania, służące promocji zasobów dziedzictwa kulturowego, krzewieniu idei opieki nad zabytkami, identyfikacji zjawisk niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz jego ochronie, wykonywane będą w ramach zadań własnych jednostek samorządu terytorialnego oraz przez ich jednostki organizacyjne, mające w swoim statucie ten rodzaj działalności. Na potrzeby organizacji wydarzeń służących ochronie i popularyzacji dziedzictwa kulturowego, samorządowe instytucje kultury oraz podmioty do tego uprawnione mogą aplikować do dedykowanych konkursów i programów finansowania, ogłaszanych przez organy administracji rządowej i samorządowej.

1. Źródła i możliwości finansowania opieki nad zabytkami

Przedstawione poniżej informacje są jedynie wskazaniem przykładowych źródeł finansowania w różnorodnych obszarach działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego, dostępnych na etapie przygotowania niniejszego dokumentu. Nie stanowią jednak kompletnego ani bezpośredniego wskazania sposobów finansowania poszczególnych zadań. Opieka i ochrona zabytków realizowana jest poprzez różnorodne działania – dotyczące zarówno sfery materialnej (np. konserwacja, renowacja i zabezpieczenia zabytków, promocja i udostępnianie) jak i niematerialnej (np. edukacja i popularyzacja wiedzy, ochrona elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego) – dlatego też system finansowania tych działań może być złożony z wielu różnorodnych i niezależnych od siebie elementów. Zakłada się, że źródłem finansowania zadań wskazanych do realizacji w Programie, będą zarówno środki, które pozostają w dyspozycji wojewódzkich władz samorządowych, jak również pochodzące z innych źródeł (międzynarodowych, rządowych, prywatnych, itp.)

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat i Środowisko 2021-2027

Działanie FENX.07.01 Infrastruktura kultury i turystyki kulturowej²⁴

Typ beneficjenta – szczegółowy

1. państwowe instytucje kultury;
2. instytucje kultury współprowadzone przez administrację rządową;

---

²⁴ <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/nabory/71-infrastruktura-kultury-i-turystyki-kulturowej/>

3. instytucje kultury posiadające zbiory wchodzące w zakres Narodowego Zasobu Bibliotecznego wymieniane w załączniku do Rozporządzenia Min. KIDN z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego (Dz.U.2021 poz. 1308);
4. publiczne szkoły artystyczne i publiczne uczelnie artystyczne;
5. podmioty zarządzające obiektami wpisanymi imiennie na listę UNESCO lub na listę Pomników Historii Prezydenta RP lub zarządzające obiektami posiadającymi tytuł Znak Dziedzictwa Europejskiego, tylko w zakresie ww. obiektów – inne niż wskazane w pkt. 1-4; oraz w przypadku projektów dotyczących obiektów znajdujących się w granicach wpisów obszarowych na listę UNESCO lub na listę Pomników Historii Prezydenta RP na zasadzie wyjątku beneficjentami mogą być:
6. jednostki samorządu terytorialnego na rzecz samorządowych instytucji kultury;
7. samorządowe instytucje kultury;
8. organizacje pozarządowe;
9. kościoły i związki wyznaniowe.

Alokacja na pierwszy nabór wniosków wynosi 400 mln PLN, kolejne nabory będą ogłaszane w 2024 i 2025 roku.

W ramach Działania Infrastruktura kultury i turystyki kulturowej można otrzymać wsparcie na:

1. Prace konserwatorskie, prace restauratorskie,
2. Roboty budowlane,
3. Budowa nowych obiektów służących obsłudze ruchu turystycznego (jako element projektu),
4. Prace w otoczeniu,
5. Zakup sprzętu lub wyposażenia,
6. Konserwacja zabytków ruchomych (wpisanych do rejestru zabytków prowadzonego przez WKZ), księgozbiorów (zaliczanych do Narodowego Zasobu Bibliotecznego) i muzealiów (uwzględnionych w inwentarzu muzealnym),
7. Digitalizacja zabytków ruchomych (wpisanych do rejestru zabytków prowadzonego przez WKZ), księgozbiorów (zaliczanych do Narodowego Zasobu Bibliotecznego), muzealiów (uwzględnionych w inwentarzu muzealnym) oraz ich udostępnienie on-line,
8. Działania informacyjno-promocyjne,
9. Przygotowanie projektu,
10. Zarządzanie projektem,
11. Podnoszenie kompetencji kadr beneficjenta,
12. Działania edukacyjne podnoszące świadomość ekologiczną społeczeństwa,
13. Działania związane ze współpracą z partnerami z innych państw,
14. Opracowanie dokumentu pn. Strategia promocji zabytku oraz związanego z nim miejsca.

Szczegółowe informacje zawarte są w Regulaminie wyboru projektów w sposób konkurencyjny, który podany jest do publicznej wiadomości na stronie internetowej www.funduszeuropejskie.gov.pl

Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Programy mają na celu ochronę polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i zagranicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzację kultury ludowej, m.in.:²⁵

---

²⁵ <https://www.gov.pl/web/kultura/programy-2023>

Ochrona zabytków - celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

Ochrona zabytków archeologicznych - celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

Wspieranie działań muzealnych - celem programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliai i księgozbiorami, a także - prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych.

Kultura ludowa i tradycyjna - celem programu jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania.

Miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju - celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości.

Groby i cmentarze wojenne w kraju - celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem, a także wspieranie prowadzenia działań naukowych upowszechniających wiedzę na temat tych wydarzeń.

Krajowy Plan Odbudowy i Zwiększania Odporności²⁶

Forma dotacji w postaci grantów będzie dostępna w ramach Krajowego Planu Odbudowy. Celem działania jest wsparcie przedsięwzięć mikro, małych i średnich przedsiębiorstw mających na celu unowocześnienie lub zmianę profilu dotychczasowej działalności prowadzonej w sektorach: hotelarstwo, gastronomia (HoReCa), turystyka lub kultura, czyli sektorach najbardziej dotkniętych pandemią COVID-19 w Polsce. Granty będą przeznaczone na inwestycje dla przedsiębiorstw w produkty, usługi i kompetencje pracowników oraz kadry związane z dywersyfikacją działalności. Pomoc będzie przekazywana przez operatorów dla poszczególnych regionów. Operatorzy zostaną wyłonieni w drodze konkursu w IV kwartale, dlatego też ubieganie się o takie wsparcie będzie możliwe w 2024 roku.

Rządowy Program Odbudowy Zabytków²⁷

Dofinansowanie z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków przeznacza się na pokrycie wydatków związanych z realizacją zadań inwestycyjnych w ramach następujących obszarów inwestycyjnych:

- finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, o którym mowa w art. 8 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840) lub znajdującym

²⁶ <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/nabory/a121inwestycje-dla-przedsiębiorstw-w-produkty-uslugi-i-kompetencje-pracowników-oraz-kadry-związane-z-dywersyfikacją-działalności/>

²⁷ <https://www.bgk.pl/programy-i-fundusze/programy/rzadowy-program-odbudowy-zabytkow-edycja-druga/>

się w ewidencji zabytków wskazanej w art. 22 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, do którego tytuł prawny wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego posiada wnioskodawca lub jednostka organizacyjna zaliczana do sektora finansów publicznych, podlegająca wnioskodawcy;

- udzielanie przez wnioskodawcę dotacji, o której mowa w art. 81 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na nakłady konieczne, określone w art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, o którym mowa w art. 8 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami lub znajdującym się w ewidencji zabytków wskazanej w art. 22 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Wnioskodawca lub podległa mu jednostka organizacyjna musi być właścicielem obiektu lub mieć prawo do użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego.

Fundusz Kościelny²⁸

Dotacje na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki)

Fundusze Europejskie dla Lubelskiego 2021-2027²⁹

Działanie FELU.07.09 Zrównoważony rozwój dziedzictwa kulturowego

Typy projektów:

1. Wsparcie obiektów zabytkowych, zespołów tych zabytków wraz z ich otoczeniem do pełnienia funkcji związanych z kulturą poprzez prace konserwatorskie, restauratorskie, rewitalizacyjne, renowacyjne, roboty budowlane oraz ich modernizację (z wyłączeniem rozbiórki).
2. Przedsięwzięcia infrastrukturalne w sektorze kultury ukierunkowane na rozwijanie aktywności społecznej m.in. poprzez tworzenie /adaptację /dostosowanie budynków i przestrzeni do realizacji oferty kulturalno-edukacyjnej, rozwój innowacji społecznych.
3. Zakup wyposażenia niezbędnego do prowadzenia działalności kulturalnej, w tym możliwość zapewnienia niezbędnych warunków funkcjonowania instytucji i twórców kultury w sieci (wyłącznie jako element projektu).
4. Projekty z zakresu ochrony dziedzictwa niematerialnego.
5. Projekty dotyczące nowych produktów w dziedzinie kultury.

²⁸ <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny>

²⁹ <https://funduszeue.lubelskie.pl/>

6. Monitoring i zabezpieczenie obiektów infrastruktury kultury i dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń.
7. Rewaloryzacja i zachowanie zabytkowych ogrodów i parków.
8. Wsparcie dla fundacji kulturalnych, agencji i stowarzyszeń, które mobilizują nowych odbiorców za pomocą narzędzi i usług cyfrowych, ze szczególnym uwzględnieniem ułatwiania integracji osób znajdujących się w trudniejszej sytuacji.

Działanie FELU.07.10 Turystyczne Lubelskie

Typy projektów:

1. Wsparcie tworzenia nowych, rozbudowa istniejących miejsc atrakcyjnych turystycznie poprzez roboty budowlane, modernizację, wyposażenie infrastruktury ułatwiającej dostęp do miejsc i obszarów atrakcyjnych turystycznie, m.in. infrastruktura zlokalizowana wokół istniejących zbiorników wodnych (kąpieliska, plaże, pomosty, mola, przystanie wodne, bulwary, ścieżki rowerowe, ścieżki edukacyjne i dydaktyczne, promenady).
2. Roboty budowlane, modernizacja szlaków turystycznych i wyposażenie ich w niezbędną infrastrukturę (w tym z zakresu przystosowania obiektów do potrzeb osób z niepełnosprawnościami).
3. Projekty dotyczące nowych produktów w dziedzinie turystyki wykorzystujące walory historyczne, kulturowe i przyrodnicze regionu.

Działanie FELU.11.02 Ochrona dziedzictwa naturalnego, bezpieczeństwo i zrównoważony rozwój turystyki obszarów miejskich i ich obszarów funkcjonalnych w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych

Typy projektów:

1. Rozwój obszarów o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych, jak też opartych o właściwości uzdrowiskowe i walory kulturowe (poza obszarami Natura 2000) stanowiące o ich potencjale, w tym m.in. o wysokiej atrakcyjności turystycznej.
2. Fizyczna odnowa i bezpieczeństwo przestrzeni publicznych, tj. w szczególności: zwiększanie odporności lokalnej gospodarki, w tym infrastruktury, na nieprzewidziane sytuacje kryzysowe.
3. Przygotowanie terenów inwestycyjnych i zapewnienie infrastruktury biznesowej lub poprawa infrastruktury istniejących terenów, w powiązaniu z innymi projektami inwestycyjnymi.

Działanie FELU.11.03 Ochrona dziedzictwa kulturowego obszarów miejskich i ich obszarów funkcjonalnych w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych

Typy projektów:

1. Ochrona, rozwój i promowanie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury.

Działanie FELU.11.04 Rewitalizacja obszarów innych niż miejskie

Typy projektów:

1. Rewitalizacja obszarów zdegradowanych, realizowana na podstawie GPR.

Działanie FELU.11.05 Ochrona dziedzictwa naturalnego, bezpieczeństwo i rozwój zrównoważonej turystyki obszarów innych niż miejskie

Typy projektów:

1. Rozwój obszarów o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych, jak też opartych o właściwości uzdrowiskowe i walory kulturowe (poza obszarami 557 Natura 2000) stanowiące o ich potencjale, w tym m.in. o wysokiej atrakcyjności turystycznej.
2. Fizyczna odnowa i bezpieczeństwo przestrzeni publicznych, tj. w szczególności: zwiększanie odporności lokalnej gospodarki, w tym infrastruktury, na nieprzewidziane sytuacje kryzysowe.
3. Rozwój infrastruktury i wyposażenia podmiotów świadczących usługi sanatoryjne i/lub uzdrowiskowe na terenie gmin uzdrowiskowych oraz obszarów ochrony uzdrowiskowej.
4. Przygotowanie terenów inwestycyjnych i zapewnienie infrastruktury biznesowej lub poprawa infrastruktury istniejących terenów w powiązaniu z innymi projektami inwestycyjnymi.

Działanie FELU.11.06 Ochrona dziedzictwa kulturowego obszarów innych niż miejskie

Typy projektów:

1. Ochrona, rozwój i promowanie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury.